

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

ABDULLAH KORHAN KABAL

**1980-2005 YILLARI ARASINDA UYGULANAN EKONOMİK
POLİTİKALAR VE BUNLARIN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd.Doç.Dr.Ş.Mustafa ERSUNGUR

ERZURUM - 2007

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****1980-2005 YILLARI ARASINDA UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKALAR VE
BUNLARIN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ****A.Korhan KABAL****Danışman : Yrd.Doç. Dr. Mustafa ERSUNGUR****2007 – SAYFA : 67****Jüri : Prof.Dr.Osman DEMİRDÖĞEN****Doç.Dr. Alaattin KIZILTAN****Yrd.Doç.Dr.Mustafa ERSUNGUR**

Türkiye’de 1970’li yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi 1980’lere geldiğinde artık sürdürülemez olmuştur. Bu nedenle 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla yeni bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi denilen yeni programa göre esas olarak liberal ekonomi ilkeleri ekonomiye hakim kılınmaya çalışılmış ve ekonomik yapı köklü olarak değiştirilmiştir. Bu kapsamda dış ticaret rejimi de liberalleştirilmiştir. İhracat teşvik edilerek ekonomik kalkınma ihracata dayandırılmıştır. 1989 yılındaki düzenlemelerle ekonominin uluslararası entegrasyonu tamamlanmıştır.

Reform süreciyle birlikte, 1980’li yılların başında önemli ihracat artışları sağlanmış döviz darboğazı aşılmıştır. Ancak 1980’li yılların sonuna doğru ihracat artışı duraklamış dış açık artmaya başlamıştır. 1989 düzenlemeleri de soruna çare olamamış, tersine makro ekonomik dengesizlikler derinleşmiştir. Bu nedenle takip eden yıllarda 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile kriz aşılmış istikrar sağlanmıştır. Bununla beraber, bu dönemde ihracat artışlarına rağmen ithalat daha hızlı artmış ve 2005 yılında tüm zamanların en yüksek cari açık rakamına ulaşılmıştır.

ABSTRACT**Ms. THESIS****THE ECONOMIC POLICIES PRACTISED IN BETWEEN 1980-2005 AND THEIR EFFECTS ON FOREIGN TRADE****A.Korhan KABAL****Supervisor : Assist. Prof.Dr.Mustafa ERSUNGUR****2007 – PAGE : 67****Jury : Prof.Dr.Osman DEMİRDÖĞEN****Assoc.Prof.Dr.Alaattin KIZILTAN****Assist.Prof.Dr.Mustafa ERSUNGUR**

Import substitution strategy, Turkey employed in the 1970's became unsustainable in the 1980's. Thus, a new industrialization strategy was adopted with the decisions made 24th January 1980. In accordance with the new program which is called export promotion strategy, it was strived to make the liberal principles of economics dominant and economic structure was changed dramatically. In this sense, foreign trade regime was liberalized as well. Economic development was based upon exports by promoting export of goods. International integration of economy was completed with the regulations taken place in 1989.

In the first years of 1980's, with the reform process substantial increase in export was realized and difficulties in providing foreign exchange were overcome. But increase in export paused and foreign trade deficit started to grow in the late 1980's. 1989 regulation couldn't remedy the problem, on the contrary macroeconomic imbalances intensified. Therefore, in the following years 1994 and 2001 crisis took place. Crisis is overcome and macroeconomic stability was ensured with "The Program of Transition to Robust Economy" put into practice after 2001 crisis. However, despite increase in export, import rose even further and an all time record current account deficit was seen in 2005.

ÖNSÖZ

Dış ticaret politikası ekonomi politikasının en önemli alt dallarından biridir. Ülkeler gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun dış ticarete büyük önem vermekte ve dış ticaret kazançları elde edebilmek ve artırabilmek için dış ticaret politikaları uygulamaktadır. Küreselleşme çağında bu önem daha da artmaktadır. Günümüzde pek çok ülke kalkınma stratejilerini dış ticaret politikası ile ilgili alanlarda aramaktadır. İhracata dayalı kalkınma politikası bunların en önemlilerinden biridir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret açıklarını kapatmak, döviz dar boğazı yaşamamak ve ödemeler bilançosu dengesini kurabilmek amacıyla , ihracata dayalı dış ticaret politikaları uygulamayı amaçlamışlardır. Türkiye de 1970’li yılların sonunda yaşadığı krizden kurtulmak için 1980 yılından sonra bu ülkelerin arasına katılmıştır. Böylelikle ekonomik yapısını serbest piyasa koşullarına uydurmuş ve ekonomisini dışa açmıştır.

Bu çalışmada da Türkiye’nin 1980 yılından beri uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme modeli irdelenmiş ve 1980-2005 yılları arasında makro ekonomik politikaların dış ticarete etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezi hazırlarken değerli birikimlerinden yararlanmamı sağlayan, yardım ve desteklerini esirgemeyen hocam Yrd.Doç.Dr. Mustafa ERSUNGUR’a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez dönemi boyunca bana destek olan aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No:</u>
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK DIŞ TİCARET TEORİSİ VE POLİTİKASI

GİRİŞ	1
1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi	3
1.2. Dış Ticaret Yapma Nedenleri	4
1.3. Dış Ticaret Teorisinin Tarihsel Gelişimi	5
1.3.1. Feodalizm Dönemi	5
1.3.2. Merkantilizm Dönemi	5
1.3.3. Fizyokrat Dış Ticaret	7
1.3.4. Liberalizm ve Dış Ticaret	9
1.3.5. Serbest Dış Ticarete Yöneltilen Eleştiriler ve Korumacılık	12
1.4. Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi	17
1.5. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	20
1.6. İhracata Dönük Sanayileşme Stratejisi	21

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980-2000 DÖNEMİNDE UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

2.1. 1980 Öncesi Dönem Dış Ticaret Gelişmeleri	25
2.2. 1980-1989 Dönemi Dış Ticaret Politikaları	27
2.2.1. Döviz Gelirlerini Artırıcı Önlemler	27
2.2.2. İhracatın Serbestleştirilmesine Yönelik Tedbirler	28
2.2.3. Fiyat Politikası	28
2.2.4. Yabancı Sermaye ile İlgili Tedbirler	29
2.2.5. Faiz Politikası	29

2.2.6. Finansal Sektör Reformları	30
2.3. 1980-1989 Döneminin Dış Ticaret Gelişmeleri	31
2.4. 1990-1999 Dönemi İktisadi Politikaları	35
2.5. 1990-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000-2005 YILLARI ARASINDA UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKALAR VE BUNLARIN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. 2000-2005 Dönemi Ekonomik Politikaları	43
3.1.1. Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı	43
3.1.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	45
3.2. 2000-2005 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri	46
3.2.1. İhracat Gelişmeleri	46
3.2.2. İthalat Gelişmeleri	47
3.2.3. Dış Ticaret Dengesi Gelişmeleri	51
3.3. Sektörel Dış Ticaret Gelişmeleri	52
3.3.1. Otomotiv Sektörü	52
3.3.2. Dayanıklı Tüketim Malları Sektörü	54
3.3.3. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü	55
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	57
KAYNAKLAR	63
ÖZGEÇMİŞ	67

KISALTMALAR LİSTESİ

BEYSAD	: Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği
DB	: Dünya Bankası
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DİE	: Devlet İstatistik Kurumu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EVDS	: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası)
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymatler Borsası
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik işbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OSD	: Otomotiv Sanayicileri Derneği
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No:</u>
1	Başlıca Dış Ticaret Göstergeleri (1976-1989)	31
2	İhracatın Bileşimi	32
3	İthalatın Bileşimi	33
4	Sabit Sermaye Yatırımları (1980-1999)	37
5	Bazı Makroekonomik Göstergeler (1989-1990)	38
6	Başlıca Dış Ticaret Göstergeleri (1990-1999)	39
7	Ana sektörler Göre İhracat	40
8	İthalatın Mal Gruplarına Göre % Dağılımı	41
9	Cari İşlemler Açığına İlişkin Tablo	44
10	Ana sektörler Göre İhracat 2000-2005	46
11	Ana sektörler Göre İthalat	48
12	Sektörler İtibariyle Dış Ticaret Dengesi 2000-2005	51
13	Otomotiv sektörü Dış Ticareti 2000-2005	53
14	Dayanıklı Tüketim Malları Dış Ticareti 2000-2005	54
15	Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tekstil ve Giyim Sektörü 2000-2005	55
16	Başlıca Makroekonomik Göstergeler 1970-2005	60
<u>Grafik No:</u>	<u>Grafik Adı</u>	
1	Ham Petrol&Doğal Gaz Hariç İthalat, Reel Kur&Reel GSMH	50

GİRİŞ

1980’li yıllarla birlikte tüm dünyada, içe dönük ve ekonomiye kamu müdahalesine dayalı politikalar yerini liberal politikalara bırakmıştır. Bu kapsamda ithalat ikamesine dayalı iktisat politikaları da yerlerini ihracata dönük sanayileşme politikalarına bırakmıştır. Bu değişimin yaşanmasında ithal ikamesine dayalı politikaların iktisadi olarak sürdürülememesinin payı büyüktür.

İthal ikamesi uygulayan ülkeler, bu stratejinin ilk aşamasını kolaylıkla tamamlayıp, bir ulusal sanayi temeli oluşturmuşlardır. Sözkonusu stratejinin dış ticaret politika araçları olan yüksek gümrük tarifeleri, ithalatla ilgili kota ve yasaklar, aşırı değerli döviz kuru, iç pazara dönük üretimi ve ithalatı özendirmiş; ancak ihracatı caydırmıştır. İthal ikamesinin, ekonominin ihtiyaç duyduğu ithal girdileri, döviz geliri elde edilemediğinden, sağlamakta zaafa düşmesi borçlanma imkanının tıkanıdığı durumlarda kalkınma süreçlerini yavaşlatmış, hatta kesintiye uğratmıştır.

1970’li yılların sonunda benzer sorunları yaşayan Türkiye de 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci politikaları bırakarak ihracata dayalı sanayileşme stratejisini seçmiştir. Alınan köklü tedbirlerle ekonomide devletçilikten, liberal ekonomik yapıya geçiş hızlanmıştır. 1989 yılındaki 32 sayılı karar ile de sermaye hesabı üzerindeki sınırlamalar kalkmış ve ekonominin uluslararası entegrasyonu tamamlanmıştır. Ancak, ekonomide makro ekonomik istikrarın sağlanamaması nedeniyle, beklenen yararlar sağlanamamış ve 1994 ve 2001 yıllarında finansal krizler yaşanmıştır.

Bu çalışmanın amacı da, 1980 öncesi dönemde 24 Ocak 1980 dönüşümünü hazırlayan koşulları ortaya koyarak, 1980-2005 döneminde uygulanan ekonomik politikaların dış ticaret yapımız üzerindeki etkilerini incelemektir. Böylece çeyrek yüzyıllık süreç içinde yaşanan üç büyük ekonomik bunalım da dahil olmak üzere başlıca ekonomik gelişmelerin dış ticaret politikalarıyla bağlantılı analizi yapılacaktır. Ayrıca bu çalışma ile söz konusu dönemde dış ticaretin sorunları, bunların nedenleri ve çözüm yollarının tespiti amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında dış ticaret teorisi ve politikasının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. 1980 öncesi dış ticaret gelişmeleri incelenecek ve reform sonrası dönemin dış ticaret politikaları irdelenecektir. 1989 yılı dış ticaret politikası düzenlemelerini doğuran koşullar ve bu düzenlemelerin sonuçları ele alınacaktır. 2000’li yıllara girerken genel ekonomik durum, dış ticaretimizin sorunları ve genel eğilimler bu kapsamda incelenecektir.

Araştırma yöntemi olarak temel ekonomik verilere dayalı analizler yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak özel ve kamu kurumlarınca yayınlanan istatistikler kullanılmıştır. Bu nedenle bu araştırma ile yeni bir şeyler ortaya koymaktan çok istatistiki verilere dayalı analizler yoluyla politika uygulamaları değerlendirilmiştir.

Buradan yola çıkarak, birinci bölümde dış ticaret politikası ve teorisi ile ilgili genel bilgi sunulmuş, sanayileşme stratejileri açıklanmıştır.

İkinci bölümde, 1980 öncesi Türkiye Ekonomisi'nin genel durumu incelenerek 24 Ocak kararlarıyla başlayan ekonomik reform süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1980-1999 yılları arasındaki dönem özellikleri nedeniyle iki ayrı bölüm olarak incelenmiş, 1980-1989 dönemi ve 1990-1999 dönemi makro ekonomik politikaları ve bunların dış ticaret üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde 2000-2005 yılları arasındaki dönemde ihracat ve ithalat verileri incelenmiş, dış ticaret açığı yorumlanmıştır. Aynı dönemde makro ekonomik politikaların dış ticaret üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Dönemin dış ticaretinde eğilimler belirlenmeye, sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde de çalışmanın kısa bir özeti verildikten sonra, varılan sonuç değerlendirilmiş ve konuyla ilgili öneriler getirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK DIŞ TİCARET TEORİSİ VE POLİTİKASI

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi

Uluslararası ekonomik ilişkilerde en önemli yeri dış ticaret almaktadır. Hiçbir ülke kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarını karşılayamaz . Bu durum dünya üzerinde bulunan kaynakların kıt insan ihtiyaçlarının sonsuz olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret, para ekonomisinin yerleşmesinden önce bile trampa ekonomisinin uygulandığı dönemlerden günümüze değin süregelen bir süreçtir. Niceliksel olarak inişli çıkışlı bir grafik göstermiş olmasına rağmen, her zaman için ekonomilerin temel bir ögesi olma özelliğini korumuştur. Bu sebeple dış ticarete ilişkin çok çeşitli tanımlar, teorik yaklaşım ve görüş ortaya atılmıştır.

Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden başka bir ülkeye geçmekte bunun karşılığında bir diğer ülkeden bir mal veya mal grubu o ülkeye girmektedir. Bir başka deyişle, dış ticaret bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade eden ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturmaktadır.

Dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında yapılan emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri de içermektedir. Ülke sınırları içerisindeki mal ve hizmet değişimini iç ticaret olarak tanımlarsak, dış ticaret ve iç ticaret arasındaki farklar şöyle sıralanmaktadır¹.

Ülkeler arasındaki üretim maliyet farklılıkları ticareti etkiler ve bir ülkede ucuza üretilen malı diğer bir ülke daha pahalıya üretebilir. Ülke içinde üretilen mallarda fazla maliyet farkı olmaz.

Dış ticaretin bir başka ayırt edici özelliği, farklı para birimi ve para sistemlerinin varlığıdır. Bu yüzden dış ticaret iç ticarete göre çok daha farklı koşullarda ve işlemler sonucu gerçekleşir.

¹ Alkin Erdoğan, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1990 s.21

Diğer taraftan bugün mevcut ekonomik düzenin bir gerçeği olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından dış ticaret önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ürettikleri hammaddeleri gelişmiş ülkelere satarken, gelişmiş ülkeler için gelişmekte olan ülkeler ürettikleri mamul mallar için pazar olmaktadır. Dış ticarete gelişmiş ülkelerin ithalatı, az gelişmiş ülkelerin de ihracatı olarak hammaddeler uluslararası ticaretin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise kalkınma hedefiyle uyum içinde çeşitli sanayileri kurabilmek için yatırım malları ve bazen de gıda ve tüketim mallarını içeren mallar için gelişmiş ülkelerle ticaret yapma gereksinimi içindedir. Sonuç olarak, dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin yapılması dünyadaki düzenin gereği olarak dış ticareti önemli kılmaktadır².

1.2. Dış Ticaret Yapma Nedenleri

Bazı ülkelerde belirli malların yerli üretimi yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde olmamakta ve hatta hiç yapılamamaktadır. Bazılarında ise tersine, üretim ulusal ihtiyaçların çok üzerinde yapılmaktadır. Bunun gibi yerli üretim açığı bulunan ülkeler bakımından iç talebi karşılamamanın yolu, üretim fazlası olan ülkelere yapılacak ithalattır.

Yerli üretimin yetersizliği özellikle tarım ürünleri için söz konusudur. Çünkü bu ürünler genellikle toprak ve iklim koşulları yönünden belli koşulları gerektirir. Dolayısıyla bunlara sahip olmayan ilgili malları üretmez ve bunları ancak söz konusu faktörlere zengin ülkelere ithal etmek zorunda kalırlar. Aynı durum madenler için de geçerlidir. Bazı ülkelere gerekli teknoloji veya yetişkin iş gücüne sahip olmamakta, bu yüzden sanayi ürünleri konusunda diğer ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu nedenle ülkeler fiyat ve kalite gibi faktörlere bağlı olmaksızın, üretmedikleri ürünleri o alanda yeterli olan ülkelere ithal etmek durumundadır³.

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının bir başka nedeni aynı endüstriler içinde faaliyet gösterecek de farklı üreticiler tarafından üretilen mallar arasındaki görünüş, kullanım ve yapılaş bakımından farklılıklar olmasıdır. Ayrıca uluslararası zevk, gelir farklılıkları da ticarete önemli yer tutar. Dış ticarete bir önemli nokta da, malların çeşitli ülkelere üretilmesine rağmen kalitelerindeki farklılıktır. Tüketicilerin bu türde nitelikteki ürünler açısından hangi ülkenin malını tercih edecekleri, bunların fiyatlarına bağlıdır⁴.

² Karluk S.Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Geliştirilmiş 3.B., İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi,1991, s.154

³ Seyidoğlu Halil, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001, s.23

⁴ Seyidoğlu a.g.e., s.24

Dış ticarete diğer önemli bir faktör de gelirdir. Eğer ülkede gelir seviyesi yükselirse o ülkede gerek yurtiçi gerek ithal mallarına yönelen talepte bir artış olacaktır. Gelir artışı ile birlikte ekonomide yurtiçi fiyatlarında bir yükselme meydana gelir ve ithal malları da görece olarak ucuzlar. Böylece ithal mallarına talepte bir artış olur. Bu durum gelirin dış ticareteki etkisini göstermektedir⁵.

1.3. Dış Ticaret Teorisinin Tarihsel Gelişimi

1.3.1. Feodalizm Dönemi

Feodal sistem Avrupa'yı uzun süre egemenliği altında tutmuştur. Orta çağ sonlarından itibaren feodal beylerin siyasal güçleri giderek zayıflamıştır. Feodalizmin esasını feodal bey ile toprakta çalışan çiftçi arasındaki ilişkiler doğurur. Feodalizmin çöküşü ile dış ticaret önem kazanmıştır. 13.yüzyılda tarımda meydana gelen ilerlemeler şehirleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Lonca teşkilatlarının kurulmasıyla da para ve servet artışları yaratılmıştır. Kralların bu dönemde feodal beylerden artan oranlı vergiler tahsil etmeleri toprak satın almaları, onları güçlendirmiştir.

Feodalizmin çöküşünü yapan hacı seferleri, tarımda meydana gelen verim düşüşü ve 1300'lerden sonra nüfus artış hızında meydana gelen artışlar hızlandırmıştır. Feodal dönemde, feodal beylerin uyguladıkları baskı dolu yöntemlerle işgücünün en önemli kaynağı çiftçileri yıldırması, hem işgücünün tükenmesine hem de sistemin çöküşüne zemin hazırlamıştır⁶.

1.3.2. Merkantilist Dönem

1500'lerin Kıta Avrupası'nda uzunca sayılabilecek bir dönem hüküm sürmüş olan feodal düzenin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan iktisadi politika, merkantilizm ya da ticaret kapitalizmi adıyla tanımlanmaktadır. Siyasi olarak "güçlü devlet" doktrini benimsemiş olan bu politika, hedefi olan devleti yaratmada değerli madenlere sahip olma

⁵ Kenen Peter B., **International Economy**, 3rd Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s.335

⁶ Dobb Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F.Akar, İstanbul, Bölge Yayınları, 1992, s.39-40

ilkesini benimsemiştir. O yılların Avrupası'nda dış ticaret değerli maden bolluğunu sağlayabilmenin en önemli yolu görülmüş, buna uygun örgütlenme gerçekleştirilmiştir⁷.

Gerald de Malynes bu mantıktan hareketle değerli maden bolluğunun taşıdığı büyük önem üzerinde durmuştur. Malynes'e göre herhangi bir memlekette mallar ucuz olsalar bile mübadele hacmi daralmaya mahkumdur. Çünkü ucuzluk, talebin darlığını ve paranın azlığını ifade etmektedir. Oysa para çok olduğu zaman talep artışı, malları pahalılaştıracak, fakat parasal artışlar faizleri düşürerek, yatırım artışını sağlayıp ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Bu zincirleme etki sayesinde ise güçlü devlet hedefine varabilmek mümkün olacaktır. Bu nedenle ülkeye değerli maden girişini sağlayacak olan ihracatı artırıcı, ithalatı azaltıcı bir dış ticaret politikası öngörülmüştür⁸.

Batı Avrupa'da merkantilist politikalar izleyen merkezi devletler, bir yandan ülke içi üretimi ve özellikle mamul mallar üretimini dış rekabete karşı koruyor, öte yandan da ihracatı artırarak istihdam yaratmayı amaçlıyorlardı. Ayrıca, Avrupa'nın yükselmekte olan devletleri merkantilist politikaları dış ticaret ve denizaşırı pazarlar için girişilen rekabette önemli bir araç olarak kullanıyorlardı. Merkantilist politikalarla sağlanmaya çalışılan dış ticaret fazlasının elde edilmesinde kullanılan korumacı politika önlemleri şöyle sıralanabilir⁹:

1. Ticaret monopolleri yaratılması
2. Doğrudan ticaret müdahaleleri
3. Denizaşırı taşımacılık için büyük ticaret filoları oluşturulması
4. Yerli sanayilerin desteklenerek korunması
5. İstihdamı artırıcı önlemler alınması

Uygulamada bu önlemler ile yaratılmaya çalışılan ödemeler bilançosu fazlalığı değerli maden artışını beraberinde getirmiştir. Ancak öngörülen mal hizmetlerin miktar artışları yeterli ölçüde gerçekleştirilemeyince ülkeler dış ticaret fazlası ile birlikte enflasyon olgusunu yaşamaya başlamışlardır. Değerli maden girişiyle birlikte iç fiyatlarda artışın yaşanması paranın miktar kuramını doğrulayan olgulardır.

Merkantilistler güçlü ulusal devleti yaratma ideolojisi ile hareket etmişlerdir. Değerli maden akımı Avrupa Kıtası'nda eskiden beri üretilip tüketilen malların fiyatlarını

⁷ Yılmaz Şiir Erkök, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, No:57, Ankara, 1992, s.6

⁸ Ulutan Burhan, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Neşriyet Kültür Serisi, No:17,1978, s.173

⁹ Pamuk Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.137-138

artırırken, doğudan ithal edilen baharat, şeker, çay ve tütün gibi koloniyel malların fiyatlarında görece bir düşüşe neden olmuştur¹⁰.

İşte büyük ticaret şirketleri bu tür koloniyel malların ticaretini ellerine geçirip bunu köle ticareti ile birleştirerek büyük karlar elde etmişlerdir. Sonuçta iktisadi sistem içerisinde sivrilişen gelişen kesim tüccar sınıfı olmuştur.

Bu sınıf karlı deniz aşırı ticaretten yararlanmak ve daha fazla ayrıcalıklar elde edebilmek için güçlü devlet, güçlü kral doktrinini desteklemiştir. Tüccar sınıfı aristokrat kesiminin desteğini arkasına alarak gerek ülke içinde gerek ülke dışında geçerli sömürgeciliğin tohumlarını atmıştır.

1.3.3. Fizyokrat Görüşte Dış Ticaret

Endüstrinin devlet tarafından denetlenmesi en yüksek noktasına Fransa'da vardığı için merkantilist kısıtlama ve düzenlemelere karşı muhalefet ilk bu ülkede başlamıştı. Fransa'da bir yapmak ve yapmamak ağıyla ve ülkenin endüstrisini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan kurallarla denetlenmekteydi. Fransa'da ortaya çıkan Fizyokratlar bu düzenlemelerden kurtulmayı istiyorlardı. Bu dönemin işadamı Gourney daha sonra her çeşit düzenlemeye karşı olanların sloganı haline gelen deyimini bulmuştu - laissez faire – (bırakınız yapsınlar). Bu slogan Gourney ile aynı zamanda yaşayan Fransız Fizyokratların da sloganı oldu¹¹.

Fizyokrat görüşün özü Quesnay tarafından ortaya konulmuştur. Ona göre artık ürün yaratan tek sektör tarımdır. Turgot bu konuyu tüm üretken sektörlerin aralarındaki ilişkileri incelemek suretiyle açıklamaya çalışmıştır. Turgot tarım kesimi ile ekonomideki diğer üretken kesimler arasında bir iş bölümünün gerekliliğini kabul etmekle beraber, tarım kesimini diğerlerinden ayırt etmektedir.

Ona göre şehirlerde yaşamakta olan zanaatkar ve sanayici sınıflara mensup insanlar tarım kesiminden gelen emek gücü ve tarımsal ürünler olmadan yaşamlarını devam ettiremezler. Ayrıca sanayi, el sanatları gibi sektörlerde iş sahibi satacağı ürünler konusunda tek başına karar verebilme hürriyetine sahip değildir. Çünkü üretim sürecinde kullanmak zorunda olduğu emek gücüne bir fiyat ödemek zorundadır ve ödeyeceği bu fiyat pazarlığa tabidir. Fakat tarım kesiminde farklı bir durum söz konusudur. Toprak

¹⁰ Selik Mehmet, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998, s.123

¹¹ Huberman Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.156-157

sahibi, toprağın kendisine sağladığı ‘saf hediye’ sayesinde emek gücünün üzerinde bir ürün miktarına kavuşacak ve bu artık kısmı şehirlerde yaşayan insanlara satacaktır. Yine toprak sahibi kendi emeğini kullanıp, üretimde bulunduğu için üretim sürecine hakimdir, herhangi bir pazarlığa gerek duymamaktadır. Dolayısıyla Turgot zanaatkar sınıfı üretilmiş olan materyalleri kullanıma sunmaktan başka bir işlev üstlenmediği için ‘asalak’ olarak niteler. Esas üretici sınıf ise toprak sahipleridir¹².

Yukarıdaki düşünceye göre dış ticaret fizyokratlarca hor görülmüş, fazlaca üzerinde durulmasına gerek bulunmaz olarak nitelendirilmiştir. Dış ticaretin değer yaratmayan bir iş dalı olarak tanımlanması ve ithalatın yalnızca içte yokluğu çekilen bir malın temini, ihracatın ise satılamayan fazla ürünün dışa aktarımı olarak algılanması, serbest bir dış ticaretin doğması gerektiği görüşünü doğurmuştur. Bu bağlamda fizyokratlar doğal kaynakların çeşitli ülkelerde farklı şekillerde dağılmış olması sebebiyle uluslararası iş bölümü ve dayanışmayı örgütlemişlerdir. Bununla beraber ticarete söz konusu olan faiz haddinin malların arz ve talebine göre belirlendiği ön görüşü bu liberal eğilimin birer kanıtı olarak değerlendirilebilir. Fizyokratların dış ticaret konusunda en fazla üzerinde durdukları husus tahıl ihracatıdır. Tahıl, dış pazarlarda iyi fiyat bulabildiği takdirde ihracatı serbest bırakılmalıdır. Çünkü bu tarımın dolayısıyla tüm ekonominin zenginleşmesi anlamına gelmektedir. Buna karşılık tahıl ithalatı konusuna fazla değinmeden geçtirmişlerdir.

Fizyokratlarda dış ticaretin parasal yönüne bakış açısı nötr sonuç veren bir değiş tokuş şeklinde ele alınmıştır. Zira teorik olarak ticaret yapılan ülkelerden elde edilen değerli maden akımı sonucunda ülke içerisindeki mal fiyatları yükselir ve karşı ülke malları buna bağlı olarak görece bir ucuzlama trendi gösterir. Sonuçta bu durum ülkeden değerli maden çıkışına yol açar. Bu düşünce tarzını merkantilizme bir tepki olarak algılamak mümkündür. Sonuçta işin özünde ticarete dahil olan tüm ülkeler için iç fiyatların belirleyici olacağı otomatik dış ticaret dengesi öngörülmektedir. Fiyatın belirlenmesinde malın kıtlık derecesi, insanların katlandıkları zahmet gibi tahmini değerler sayesinde belirlenip dış ticarete aracılık edecektir¹³.

¹² Huberman a.g.e. s.159

¹³ Turgot, **Sociology and Economics on Progress**, London, Cambridge University Press, 1973, s.198

1.3.4. Liberalizm ve Dış Ticaret

18.yüzyılın ikinci yarısındaki İngiltere’de koşullar Sanayi Devrimi adı verilen teknik sıçrama ve kapitalist gelişme için olgunlaşmıştı. Sanayi Devrimi yarattığı imalat gücü ve bununla gelen sermaye birikimiyle İngiltere’de ve giderek diğer Batı Avrupa ülkelerinde yaygınlaştı. Bu değişim aşağıda belirtilen gelişmelerin etkileşimiyle gerçekleşmiştir¹⁴.

1. Tarımdan başlayarak pazar için üretimin yaygınlaşması.
2. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemenlik kazanması ve buna bağlı olarak üretimde verimlilik artışlarının hızlanmaya başlaması.
3. Tarımsal kesimde kapitalist üretim ilişkileri gelişirken, pek çok köylünün topraktan kopması nedeniyle kırsal kesimde ücret karşılığı çalışması ya da kentlere göç etmesiyle sanayinin gelişmesi için en önemli ön koşul olan işgücü ordusunun yaratılması.

Bu dönemde olgunlaşan liberal iktisat teorisinin gelişimi yapılan katkılar nedeniyle pek çok aşamayı içerir.

İlk aşamada Adam Smith ‘mutlak üstünlük’ adı altında ileri sürdüğü fikirlerle serbest dış ticaretin yararlarının savunmasını yapmıştır. A.Smith oluşturduğu modelde dış ticareti iki ülkeli ve iki mallı bir çerçevede basite indirgeyerek; iki ülkenin iki malı da üretip arz ettiklerini ancak mallardan birinin bir ülkede diğerinden daha ucuza üretildiği, diğer malın da diğer ülkede öbüründen daha ucuza üretildiği varsayılır. Bu varsayıma göre ülkeler daha ucuza ürettikleri malda uzmanlaşıp diğer malı ithal etme yoluna giderlerse mutlak bir üretim ve buna bağlı olarak tüketim artışı sağlayacakları savunulur.

Kuşkusuz böyle bir artış arzu edilen refah artışı demektir. Kısaca ifade edildiğinde, her ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşma yolunu seçip diğerini de dış ticaret yoluyla elde ederse toplam dünya refahında artış yaşanacaktır. Bu nedenle serbest dış ticaret politikası zenginliği artıracaktır.

Bundan sonraki aşamada David Ricardo bir adım ileri giderek teoriye ‘Karşılaştırmalı Üstünlük’ görüşünü katmıştır. Ricardo ‘Siyasi İktisadın İlkeleri (1817)’ adlı eserinde, iki ülke arasındaki ticaretten kazançlı çıkmak için mutlak maliyet avantajının bulunmasının zorunlu olmadığını göstermiştir. Bunun yerine iki ülkenin

¹⁴ Pamuk a.g.e., s.191-192

ürettiği mallar arasında önemli olanın üretimdeki üstünlüklerin derecesi yani karşılaştırmalı üstünlükler olduğunu savunur. Ayrıca mutlak üstünlükte ülkelerarası gelişmişlik düzeylerindeki farklılık nedeniyle dış ticaretin bazı hallerde imkansız hale gelmesi bu teoriyle aşılmıştır. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ile ekonomisi gelişmiş bir ülkenin hemen hemen bütün mallarda mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda bile, karşılaştırmalı üstünlükler sayesinde ülkeler dış ticaretten yararlanarak refah artışı sağlayabilirler¹⁵.

Bu durumu aşağıdaki örnekle şöyle açıklanabilir:

İki ülkeli iki mallı bir modelde A ve B ülkelerinin her biri kumaş ve buğday üretmektedir. Ülke içi maliyetler aşağıdaki gibidir.

<u>Ürün</u>	<u>A Ülkesi</u>	<u>B Ülkesi</u>
Kumaş	1 iş günü	2 iş günü
Buğday	1 iş günü	3 iş günü

Bu şartlar altında A ülkesi her iki malda da içsel maliyetler itibari ile mutlak üstünlüğe sahip olmakla birlikte karşılaştırmalı üstünlüğe buğdayda sahiptir. Teoride karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malda ülke uzmanlaşmaya gitmelidir. Dezavantajlı olduğu malın üretimini ise diğer ülkeye bırakıp ithalat yolunu seçmelidir. Bu uzmanlaşma süreci sonucunda eş anlı üretim artışı sonucunda her iki ülkenin insanları daha fazla mal tüketme şansını yakalarlar. Çünkü A ülkesine nispeten pahalı olan kumaş, B ülkesine ise gıda maddesi transferi gerçekleşir. Sonuçta iki mal arasındaki nispi fiyatlar ortak bir seviyeye gelir. Serbest ticaret altında malların mübadelesine eşit olan fiyat oranı, iki ülkenin içsel maliyet oranlarının arasında bir noktada oluşur. Bu nokta ise teoriye göre piyasa ve ticaret mekanizmasınca diğer bir ifadeyle ‘gizli elin’ yardımıyla gerçekleşir. İç maliyet sınırının altında ya da üzerinde ise dış ticaret gerçekleşmez¹⁶.

Ricardo verimlilik farklarının sebebini açıklamamış olması, üretim faktörlerini ülkeler arasında hareketsiz saymış olması, talep koşullarını göz ardı etmesi, artan ve azalan maliyetlerin ihmali gibi nedenlerle eleştirilmiştir.

İsveçli iktisatçı Ohlin bu eleştirilerden üretim faktörlerinin hareketsizliğini ele aldığı anda bu hareketlilik bulunmasa dahi malların ülkeler arasında ticarete serbest hareket etmesi sonucunda faktör fiyatlarında kısmi eşitliğe doğru bir eğilim olacağını savunmuştur. Bu durum yukarıdaki örnekte uzmanlaşma sonucunda A ülkesindeki kaynakların buğday üretimine kayarak iş gücü tasarruf edilmesine yol açması ve toprağın

¹⁵ M.Dunn Robert ve H.Mutti John, **International Economics**, Londra, Routledge, 2001, s.21

¹⁶ Özgüven Ali, **İktisat Bilimine Giriş**, 6.b., İstanbul, Filiz Kitabevi,1991, s.570

aşırı şekilde kullanılarak rantların ücretlere oranla aşırı şekilde yükselmesinden kaynaklanır. (Burada kumaşın emek yoğun, buğdayın ise doğal kaynak yoğun olarak üretildikleri varsayılmaktadır.) Bunun tersi B ülkesinde yaşanır. Çünkü kumaş nispi olarak daha fazla işgücüne ve daha az toprağa ihtiyaç gösterdiği için B ülkesinde sınırlı toprak üzerindeki baskı hafifler. Toprak nispi olarak pahalı olmaktan çıkar, rantlar ücretlere oranla düşer.

Yukarıda anlatılan görüşe baz olarak Ohlin, Hecksher ile birlikte teoriye bir diğer katkıyı yapmıştır. Bu iki iktisatçıya 2.Dünya Savaşı yıllarında yaptığı eklemeler sebebiyle Samuelson da katılabilir ki Hecksher-Ohlin-Samuelson teorisi adıyla anılmaktadır. Mal ticareti üretim faktörü fiyatlarının eşitlenmesi haricinde teorinin getirdiği yeni görüş şu şekilde ifade edilebilir.

“Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse üretimi o faktörü yoğun olarak gerektiren malları daha ucuza üretir, dolayısıyla bu alanlarda uzmanlaşır ve bunları ihraç eder¹⁷.”

Bununla birlikte teorinin öngördüğü sonuç her zaman gerçekleşmeyebilmekte hatta tersine bir sonuç da ortaya çıkabilmektedir. Bunun nedeni teorinin en çok eleştiri alan yani talep koşullarında ortaya çıkabilecek farklılıkların dikkate alınmamış olmasıdır. Zira talep koşulları üretim maliyetleri ile farklı oluşabilir ve bu sebeple de ucuza üretilen mallar iç piyasada pahalıya satılabilir.

Serbest dış ticaretin özellikle gelişmiş ülkeler için kaynak dağılımında etkinliği artırması, teknoloji ile gelişmelerin yayılmasını sağlaması, rekabeti geliştirmesi olumlu yanlarını oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise serbest dış ticaret yoluyla mevcut pazarlarını geliştirip, elde edecekleri kazançları hızlandırmak istemektedir.

Liberalizmin temel dayanağı bireyciliktir. Merkantilist düşünce döneminin organize şekli lonca sisteminin terk edilmesindeki ana düşünce, bu sistemin şahsi irade ve girişimciliğe yer vermeyen yapısı olmuştur.

Bireysel girişimciliğin, piyasa dışında bir müdahale olmadan; karın maksimize edileceğini, insanların ufkunu açacağını, insanların daha üretken olacağını, ekonomik ve teknolojik gelişmenin özgür iradesi ile başarılacağını varsayan liberalizm temele insanı koymaktadır. Liberalizme göre insan güdülen, faaliyetleri sınırlandırılan, statükocu bir ekonomik ortamda yaşayan ve üreten kişi değildir. Rekabete kapalı, insanların

¹⁷ Grubel Herbert, **International Economics**, Illinois, Simon Frosel University,1981, s.24

düşünmesini ve bulmasını sınırlandıran otarşik yapılar, insanların gelişmesini engelleyen refah seviyelerini aşağı seviyelerde tutan sistemlerdir.

Temeline insanı koyan özgürlük anlayışı ilk olarak ekonomik özgürlüğün tanınmasında geçmektedir. Liberal sistem ise bunun en uygun ortamıdır. Yani insanın ekonomik özgürlüğü kazanmasını sağlayabilecek, en uygun ortamı sağlayan sistem liberalizmdir.

Friedman, sosyal yapıyı etkileyen en önemli etken olarak siyasal mekanizmayı, ekonomik özgürlüğe bağlamaktadır. Bununla birlikte devletin düzenleyici fonksiyonu vurgulanmaktadır. Friedman'ın devlet hakkındaki görüşleri şöyledir.

“Serbest piyasanın varlığı, hiç kuşkusuz, devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Tersine, devlet hem ‘oyunun kurallarını’ belirlemek için bir forum olarak hem de kuralların yorumlanması ve uygulanması için bir hakem olarak gereklidir.¹⁸”

1.3.5. Serbest Ticarete Yöneltilen Eleştiriler ve Korumacılık

Serbest dış ticaretin uygulanması sonucu dünya ticaretine katılan tüm ülkelerin fayda sağlayacakları görüşü 18.yüzyılın ikinci yarısından günümüze dek eleştirilere hedef olmuştur. Bu tür eleştirileri iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.İlk gruptakiler serbest dış ticarete kurumsal açıdan karşı çıkmamakla birlikte bir takım eksiklikleri ele alarak eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunlar aslında serbest dış ticaretin erdemlerine inanmakla birlikte gerekli olduğu durumlarda serbestlikten sapmaların faydalı olacağını öngörürler.

2.İkinci gruptakiler ise serbest dış ticarete her yönden karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre serbest ticaret katılan tüm ülkelere ziyade bir grup ülkenin yararınadır. Bu grup dışında kalan ülkelerin fayda bir yana, bazı zararlarla karşılaşması söz konusudur.

Uluslararası ticaretin klasiklerce ele alınışının statik olarak nitelenip eleştirilere maruz kalması ticaretin büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin incelenmesini zorunlu kılmıştır. Önceleri Wallernstein'in Atlantik ekonomisinin kuruluşu ve gelişmesi hakkındaki çalışmaları, daha sonra ise iki Macar Berent ve Ranki'nin ortaya attıkları teori sözü edilen dinamik gelişmeyi ortaya koyar. Buna göre 19.yüzyıldan günümüze gelen merkeze dahil ülkelerle çevre ülkeleri arasındaki ticaret ilişkisi büyümenin dinamik bir şekilde merkezden çevreye yayılmasını sağlamıştır. Ticaretin başlangıç safhalarında ve

¹⁸ Balassa Bela, **Trade Liberalization Among Industrial Countries: Objectives and Alternatives**, New York, McGraw Hill Book Company, 1967,s.35

genişlemesinde merkeze dahil ülkelerin nispi toprak kıtlığı sebebi ile bitmek tükenmek bilmeyen birincil mallar talebine karşılık çevrenin artan mamul mal talebi söz konusudur.

Uluslararası ticaret akımlarının çevre-merkez arasında giderek artması sonucu büyümenin merkezden çevreye aktarımı Wicksell'in ortaya koyduğu gibi tüketim malları talebi ile sermaye yatırımlarının karşılıklı etkileşimlerine dayanır¹⁹.

Doğal kaynaklara sahip ve ürünlerinin dış talebi büyüyen ülkeler, sermaye temin ederek kaynaklarını bu suretle işletip ürün arzlarını artırma yoluna giderler. Tek başına ihrac talebinin artışı lehte bir faktördür: Ticaret hadlerini ilerletebilir, ilerletmese bile ülke içi sermaye ve emeğin artışı sonucunu doğurur ve ülke karşılaştırmalı bir üstünlük elde eder. Eğer bunun da ötesinde yabancı sermaye ülkeye gelebilirse bu yalnız başına ihracat sektörünün artışına yol açabileceği gibi içsel aktivitelerin gelişmesi için gerekli fırsatları doğurabilir. Örneğin demiryollarının yapıldığı bölgelerde yabancı yatırımların temel ögesi olup kalkınmayı olumlu etkilemesi²⁰. Böylece büyüme ve dolayısıyla kalkınma aktarımı oluşur.

Bu aktarımın çevreye dahil her ülkede sanayileşmeyi ve buna bağlı olarak kalkınmayı sağlamadığı bilinmelidir. Teorik yönden Brent ve Ranki bunun sebebini çevre ülkelerin ihrac ettikleri birincil mallardaki çeşit farklılığına bağlamışlardır. Çünkü sanayileşmek için zincirleme etki yapmaya uygun olmayan mallar ihracatçı ülkenin bir yapı değişikliği yapıp sanayileşebilmesini mümkün kılmazlar. Oysa pamuk gibi bir birincil mal dokuma endüstrisinde zincirleme etki ortaya çıkarabilir.

Serbest ticarete eleştirilerde birinci gruba dahil olan ekonomistlerden Gottfried Haberler'in ise uluslararası ticaretin etkisi konusunda farklı bir yaklaşımı söz konusudur. Kendisi de ticaretin doğurduğu statik kazançları küçümsemekle birlikte dinamik etkilerin geri kalmış ülkelerin üretkenlik yeteneklerinin gelişimine kattığı büyük gücü kalkınma açısından ön plana çıkarmaktadır. Analitik olarak bu türlü dinamik etkiler üretim olanakları eğrisinde ticaret sonucu dışsal bir kayma olarak tanımlanabilir ve aşağıdaki üç önemli durum sonucu ortaya çıkarlar²¹.

1. Ticaret ekonomik kalkınma için zorunlu materyallerin teminini sağlar. Özellikle ağır donanımlı araç ve makinelerin oluşturduğu yatırım mallarının temini önem taşımaktadır.

¹⁹ Mair Douglas ve G.Miller Anne, **A Modern Guide to Economic Thought**, Hants, Edward Elgar Publishing Ltd., 1991, s.58

²⁰ Öcal Tezer, **İktisat**, Ankara, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, 1990,s.132

²¹ Selik, a.g.e., s.151

2.Ticaret ‘know-how’ diye tanımlanan teknolojik bilgi düzeyinin aktarımında, yeni buluş ve fikirlerin yayılmasında birincil araç konumundadır. Kalkınma ve sanayileşmede sonradan gelişip başarılı olanlar daima daha önceki tecrübelerden ve öncülerin yapmış oldukları hatalardan yaralanabildikleri için avantajlı olmuşlardır. Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin teknolojik know-how’ları kendilerine adapte ederek kalkınmalarını ne denli hızlandırdıkları somut bir gerçektir²².

3.Ticaretin üçüncü dinamik etkisi ‘sermayenin yayılması’ olarak bilinen sermayenin gelişmiş ülkelere geri kalmışlara doğru yayılması olgusudur.

İkinci guruba dahil eleştiriler ise ‘dış ticaret karamsarlığı’ diye tanımlanmakta olup dış ticaret hadleri üzerinde odaklanmıştır. Hadlerin daima geri kalmış ülkelere aleyhine gelişmesi sebebiyle dış ticaret kazançlarının daima gelişmiş ülkelere akacağına dair ortaya atılan ve Singer Prebisch tezi diye bilinen görüşe göre geri kalmış ülkelerin ihracat kalemlerini birincil mallar oluşturmaktadır.

Bu görüşe göre dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmesinin birinci nedeni, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasa yapılarındaki farklılıktır. Gelişmekte olan ülkelere çok sayıdaki tarımsal işletme, ürünlerinin fiyatlarını kontrol edemezken, gelişmiş ülkelere, az sayıdaki sanayiciler mamullerinin fiyatlarını, aralarında anlaşıp diledikleri gibi kontrol altına alabilmektedir. İkinci neden, gelişmiş ülkelere, teknolojik gelişme sonucu sağlanan verim artışının fiyatlara yansımamasıdır. Bu ülkelere verim artışı güçlü sendikalar nedeniyle, daha çok ücret artışı ve kar şeklinde, işçiler ve firmalara gitmektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelere teknolojik gelişme sonucu sağlanan verim artışı, güçlü sendikalar ve güçlü firmaların olmaması nedeniyle fiyatlara yansımakta ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, teknolojik gelişme sonucu, gelişmiş ülkelerin mamullerinin ihraç fiyatları düşmezken, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği birincil malların fiyatları düşmektedir. Ayrıca tarımsal ürünler talebinin gelir esnekliğinin düşük, öte yandan sanayi ürünlerinin yüksek olması, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalarda pazarlık güçlerini kırmaktadır. Diğer yandan, endüstride ham madde olarak kullanılan ve talebinin gelir esnekliği birden büyük olan tarımsal kökenli ham maddelere olan talep, endüstriyel sektöre yapay ham maddelerin üretilmesi nedeniyle, giderek azalmaktadır²³.

Bu nedenlerle Singer Prebisch’e göre dış ticaret hadlerinin geri kalmış ülkelere aleyhine dönmesi kaçınılmazdır. Fakat bu tezin ileri sürdüğü dış ticaret hadlerinin

²² Ulutan, a.g.e., s.175

²³ Dinler Zeynel, **İktisada Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s.470-471

izlemesi gereken seyrin 2.Dünya Savaşı sonrası tersine döndüğü bizzat tezin üreticilerinden olan H.M.Singer tarafından ortaya konulmuştur²⁴.

Buna rağmen az gelişmiş ülkeler, birincil malların lehine dönen ticaret hadlerinin yarattığı avantajlı durumdan yararlanamamıştır. Singer'e göre geri kalmış ülkelerin tamamına yakınında aşırı nüfus fazlalığı sorunu vardır. Bu nedenle bu tür ülkeler fazla nüfusu beslemek için üretemedikleri gıda maddelerinin ithalatında artan fiyatlardan etkilenmişlerdir. Yine bu ülkeler emek yoğun mal tüketicisi konumunda olduklarından da artan fiyatlarla karşılaşmışlardır²⁵.

Geri kalmış ülkelerin hemen hepsinde sanayiler dar bir Pazar ile karşıya bulunmaktadır. Çünkü bu ülkelerde üretimi karşılayabilecek bir içsel Pazar mevcut değildir. Böylece Singer Prebisch tezinde ileri sürülen geri kalmış ülkelerin ihraç malları dış talep esnekliği sorunu ithal ikameci sanayilerin değinilen sebeplerden verimsiz büyümesi ile birleştiğinde ülke açısından büyümenin getirdiği reel gelir artışı dış ticaret hadlerinin doğurduğu kayıplardan küçük olabilmektedir. Bu da ülkenin fakirleşerek büyüdüğü anlamını taşır. İthal ikameci sanayilerin gelişebilmesinin alternatifi ülke içinde yeterli pazarın bulunmasıyla olmaktadır. Bunu sağlayabilmek ise geri kalmış ülkeler açısından imkansız görülmektedir²⁶.

Jagdish Bhagwati dış ticaret karamsarlığını içsel koşulların yarattığı olumsuzluklarla beraber incelemiş ve geri kalmış ülkeler açısından daha da olumsuz bir tablo çizmiştir. Bhagwati'ye göre bu tür ülkelerin kendi başlarına sanayileşmesi oldukça güçtür. Bhagwati'nin bu koşullar altında geri kalmış ülkeler için önerdiği bu tür ülkelerin bir araya gelerek koordineli bir plan çerçevesinde büyük ölçekli üretimi gerekli kılan endüstrileri, koşulları uygunluk gösteren ülkelerde kurmalarınıdır. Burada uygunluktan kastedilen ülkelerin sahip oldukları doğal kaynak yapıları ve daha önceden kurmuş olduklarına yardımcı nitelikteki sanayilerdir. Bu sayede tüm katılan ülkelerin diğer ülkelerin üretimlerinden yararlanarak kalkınmalarını gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir²⁷.

Her iki guruba dahil eleştirilerin çoğunluğunda serbest ticarete alternatif olarak korumacılık olgusu ortaya atılmaktadır.

²⁴ Gerald M., **Leading Issues In Economic Development**, New York, Oxford University, 1976, s.55-56

²⁵ Kırıl C. ve Turtın R., **Koruyucu Dış Ticaret Politikası ve Etken Koruma**, DPT Yayını, Ankara, 1987, s.58

²⁶ R ve W.M.Corden, Prebisch, **International Economics and Development**, New York, Academic Press, 1972, s.54

²⁷ Jagdish Bhagwati, **The Economics of Under Development Countries World**, London, Press Univ., 1966, s.242-243

Günümüzün sanayileşmiş ve hizmet toplumu aşamasını yakalamış ülkelerin hepsinin İngiltere dahil²⁸ sanayileşme süreçleri boyunca bazı dönemlerde korumacı bir politika izledikleri bilinen bir gerçektir.

Korumacı görüşler arasında en çok dikkati çeken Friedrich List'in ortaya attığı 'genç endüstri' tezidir. List, kendi ülkesindeki yeni gelişmekte olan endüstrilerin, ileri düzeyde gelişmiş İngiliz sanayi ile rekabete karşı korunması gerektiğini savunmuştur. Uygulanan korumacılık sayesinde genç sanayici büyüyüp gelişebilecek ve rekabet edebilir duruma gelecektir. Kendi ayaklarının üzerinde durmayı başarabilen sanayinin yeni bir aşamaya yönlendirilerek ihracata dönük bir şekilde gelişimine devam etmesi öngörülmektedir. Genç endüstri görüşünde, koruma süresinin uzunluğu iyi hesap edilip koruma süresinin sonunda hala rekabete dayanamayacak halde bulunan sanayilerde korumanın kaldırılması genel ekonomi açısından daha optimum bir durum yaratacaktır²⁹.

Korumacılığın gerek firma, gerekse sektör bazında yaratacağı pek çok olumlu durumdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan kuşkusuz en önemlileri maliyetlerle ilgili olanlarıdır. Çünkü bir sanayinin yaşamını devam ettirebilmesinde en önemli unsur maliyetler olmaktadır. Maliyetler konusunda geri kalmış ülkelerin sanayilerinde istihdam edilecek işgücünün modern alet ve makineler hakkında yeterli bilgi birikimine ve çalışma disiplinine sahip olmadığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca yönetici olmaya aday kesim de endüstriyel bilgi hakkında bilgi ve tecrübelerden yoksundur. Bununla beraber tarifeler yoluyla koruma sağlanmaya başlandıktan sonra 'yaparak öğrenme' adı verilen süreç ülke içinde işlemeye başlayacaktır. Sürecin en önemli özelliği maliyetleri süratle düşürmeye başlaması ve teknolojiyi dışarıda bizzat öğrenmek için yapılması gereken harcamalardan kurtulmasıdır³⁰.

Ronald Coase ve Chicago Okulu ekonomistlerine göre koruma gereksiz bir uygulamadır. Coase teorisi diye bilinen görüşe göre endüstriler için içsel, firmalar için dışsal ölçek ekonomileri yaratan durumlar mevcut ise endüstri içerisinde birleşmeler meydana gelmesini teşvik edecek bir durum da mevcut demektir. Bu nedenle böyle dışsallıklar mevcut olduğu sürece piyasa firmaların ihtiyaçlarına cevap verecek ve korumaya gerek kalmayacaktır³¹. Ancak gerek geri kalmış ülkelerde böyle dışsallıkların eksikliği gerekse A.B.D., Almanya gibi günümüz sanayileşmiş ülkelerinin dahi kalkınma

²⁸ İngiltere de yerli üretimi korumak için gerektiğinde korumacı politikalar izlemekten kaçınıyordu. Örneğin, 18.yüzyıl boyunca Hindistan'ın ucuz emek kullanılarak üretilen pamuklu kumaşlarının İngiliz pazarlarına girişine izin verilmemişti. (Pamuk, a.g.e., s.192)

²⁹ Seyidoğlu a.g.e., s.152

³⁰ Kırıl ve Turtin, a.g.e., s.125

³¹ Grubel, **International Economics**, Illinois, Simon Froser University, 1981, s.154-157

süreçlerinde dönem dönem korumacı politikalar uygulamış olmaları teorisinin inandırıcılıktan uzak olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Keynes dış ticarete korumacılığı bir başka açıdan ele almıştır. Buna göre, gümrük duvarları ile korunan ithalatı ikame edici sanayiler merkantilizm benzeri bir şekilde dış ticaret fazlası verilmesine neden olmaktadır. Bu fazla ekonomide, aynı yatırım artışı gibi istihdam yaratılmasına katkıda bulunur. Yatırımlar sonucu elde edilen gelirin de harcanmasıyla bilinen çoğaltan etkisi ortaya çıkar. Sonuçta dış ticarete yaratılan fazla toplam üretim, tüketim ve gelir gibi makro ekonomik değerleri artırarak kalkınma ve büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmış olur³².

Serbest ticaret savunucuları ise korumacılığı ülke içerisinde korunan sanayilerde monopolistik bir yapı oluşturacağı iddiasıyla eleştirmişlerdir ve sonuçta bu tür bir uygulamanın ülke yararına değil zararına olacağını ileri sürmüşlerdir.

Serbest ticaretin son eleştirisi Marksist teoriye dayanır. Buna göre Karl Marks'ın sanayi toplumlarındaki fakir kesim için öngördüğü 'artan sefalet' teorisinin uluslararası düzeyde geçerli olduğunu ileri sürer. Sefalet teorisi, aynı ülke içindeki varlıklı yoksul kesim diyalektiğindeki gibi uluslararası ticarete de benzer bir durumun varlığını öne sürüp, sanayileşmiş ülkelerin ticaretten artı değer elde edip, geri kalmış ülkelerin gelişmelerine engel olacağını ileri sürer.

1.4. Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi

Ekonomik büyümenin iki ana kaynağından birisi üretim faktörlerindeki artışlar diğeri ise teknolojik gelişmedir. Ekonomik büyüme üretim ve tüketimi ve dolayısıyla dış ticareti de etkiler. Ancak büyümenin dış ticareti hangi yönde etkileyeceği büyümenin kaynağını oluşturan üretim faktörlerindeki gelişmeye bağlıdır. İki mallı bir modelde (sermaye/emek) üretim faktörleri aynı oranda büyürse ekonominin genel sermaye/emek oranı başlangıçtakiyle aynı kalır ve ekonomik büyüme de üretim faktörlerindeki büyümeyle aynı oranda gerçekleşir. Bunun sonucu olarak iki mal büyüme öncesiyle aynı oranda üretilip tüketildiğinden ihracat ve ithalat da üretim artışı ile aynı oranda büyümüş olur. Bu durum 'yansız büyüme' olarak tanımlanır³³.

Diğer bir durumu ticareti artırıcı büyüme olarak açıklayabiliriz. Yine iki mallı bir modelde ihracat kesiminde kullanılan faktörün daha yüksek oranda artışına dayalı

³² Keynes John M., **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1969 s.288-307

³³ Seyidoğlu a.g.e., s.100

büyüme halinde, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden nispi olarak daha fazla artacak ve sonuçta dış ticaret de GSMH'daki artıştan daha yüksek oranda genişleyecektir. Bu tip büyümeye 'ticareti artırıcı yönlü büyüme' denilmektedir. Ticareti artırıcı yönlü büyümenin ekonomide doğurduğu sonuçlar oldukça önemlidir. Eğer ülkenin ticaret hacmi, GSMH'deki büyümeden daha yüksek oranda genişliyorsa o ülkede dış ticaretin nispi önemi artıyor demektir³⁴.

Ülkenin faktör stokundaki artış ithal edilebilir mal üretiminde yoğun kullanılan faktörün daha hızlı büyümesinden kaynaklandığı durumda, ithal edilebilir malların üretimi ihraç edilebilir malların üretimine göre daha yüksek oranda artma gösterebilir. Bu da dış ticaret hacminde düşmeye yol açacak, 'ticarete karşıt yönlü büyüme' söz konusu olacaktır³⁵.

Ekonomik büyümenin bir başka kaynağı teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişme yeni bir sistem ya da icat şekline kendini gösterir. Bir başka deyişle, mevcut mallar değişik yöntemlerle üretilir ya da tamamen farklı nitelikli yeni mallar ortaya çıkar. Bu tip teknik gelişmeler ekonomik büyümeyi etkiler.

Büyüme, ister faktör artışlarına ister teknolojik ilerlemeye dayalı olsun, ülkenin toplam üretimini (GSMH) genişletir, dolayısıyla ekonomik refah düzeyini yükseltir³⁶.

Az gelişmiş ülkelerin bir yetersizliği de teknolojik ve ekonomik açıdan üretmedikleri fakat büyümek için gerekli olan ara malların temini için ithalat yapmalarıdır. Fakat zorunlu olan ara malı ithalatı bu ülkeleri döviz darboğazına itebilmektedir. Bu bakımdan az gelişmiş ülkelerin dışa açılması ve dolayısıyla büyümesi için gereken ek döviz gelirinin yaratılması gerekir. Bu da dış borçlanmayı gündeme getirecektir. Öte yandan az gelişmiş ülkelerin çoğunlukla kalkınmanın ilk aşamalarında geniş nüfusa sahiptirler, fakat sermaye kıtlığı çekerler. Bu yüzden az gelişmiş ülkeler emek yoğun mal ihraç etmek zorunda kalırlar. Bir yandan da kalkınmak ve büyümek için sanayileşme ile birlikte sermaye kıtlığını gidermeyi, uzun vadede ileri teknolojiye sahip olmayı amaçlarlar³⁷.

Dış ticaretin kalkınmaya olan etkilerini şöyle açıklayabiliriz:

³⁴ Seyidoğlu a.g.e., s.102

³⁵ Seyidoğlu a.g.e., 103

³⁶ Baysan T. ve Aktan D., **Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar**, ODTÜ Gelişme Dergisi, sayı:XII, Ocak 1985, s.49-51

³⁷ Özgüven, a.g.e., s.553

1-Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama: Gelişmekte olan ülkeler kendilerinin üretmedikleri ama kalkınmaları için gerekli olan mal ve kaynakları yurtdışında ithal ederler. Yatırım malları, ara mallar, hammaddeler ve zorunlu tüketim maddeleri bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca çoğu az gelişmiş ülkeler yatırım yapmak için gerekli sermaye fonlarına sahip değildir. Yurtdışından sağladıkları fonlar ile iç tasarruf açıklarını kapatabilme ve yüksek kalkınma hızına ulaşabilme olanağına kavuşabilirler. Bunun yanısıra işgücü açığı bulunan bazı ülkeler işgücü transferi yaparak bu açıklarını kapayabilirler. Yine az gelişmiş ülkelerin en büyük sorunu teknoloji açığıdır. Teknoloji üreten sanayi ülkelerinden teknoloji transferi yaparak bu eksikliği giderebilirler.

2-Geniş Bir Piyasa Hacmi: Kapalı bir ekonomide üretim sadece iç piyasa için mümkündür. Piyasanın dar olması üretimin artmasını ve yeni tekniklerin bulunmasını engeller. Çünkü buradaki sınırlı piyasa etkin bir üretim yapılması için yetersizdir. Oysa dış piyasalara açılma bu sorunu ortadan kaldırır. Geniş bir piyasa, üretimde içsel ve dışsal ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlayarak, maliyetleri düşürücü etki yapar. Geniş bir piyasa yatırımları özendirerek, yabancı özel sermaye transferlerini gerçekleştirerek ülkedeki büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkiler.

3-Rekabet: Yerli üreticiler ile yabancı üreticilerin karşılaştığı piyasa dış piyasa olup, dış ticaret sayesinde rekabet ortamı yaratılır. Bu üretimdeki etkinliğin artmasına, yetenekli işgücünün sağlanmasına yol açar³⁸.

Rekabetin sağlanamaması durumunda tekelleşme tehlikesi ile karşı karşıya kalan ülke, kaynak etkinliğinin azalması ve düşük verimlilik sorunları ile karşılaşır. Bu yüzden rekabet kaynak verimliliğini artırmanın en etkili yoludur.

4.Ekonomik Dinamizm: Dış ticaret, ülkeleri birbirine yaklaştırarak tüketiciler birbirinden etkilenerken birbirlerinin ihtiyaçlarından, kullandıkları mallardan ve davranışlardan haberdar olurlar. Bu da sınırsız olan ihtiyaçların çeşitliliğinin artmasına neden olur. Farklı kalitede malların talebi artarak ekonomi canlanır³⁹.

Tarihsel süreç içinde, kalkınma çabası içinde olan ülkeler dış ticaret politikalarını kalkınmayı hızlandırmak amacıyla kullanmışlardır. Bu amaçla gündeme gelen kalkınma stratejilerinin başlıca ikisi ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve ihracata dönük sanayileşme stratejisidir.

³⁸ Aren Sadun, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, 9 Basım, Ankara, Savaş Yayınları, 1989, s.17

³⁹ Karluk, a.g.e., s.39

1.5. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Yeni sanayileşmeye başlayan ülkelerde ilk sanayileşme hamleleri ithal ikamesine dayanmaktadır. Daha sonra, çoğu az gelişmiş ülkeler ihracata dönük sanayileşme stratejilerine yönelmişlerdir.

İthalat ikamesi politikalarının yaygınlaşmasında 1930 ekonomik bunalımının etkisi büyük olmuştur. 2.Dünya Savaşı sırasında hammadde temininde karşılaşılan güçlükler de etkili olmuştur. Diğer bir etki de ülkelerin uyguladıkları müdahaleci ekonomik politikalar ve milliyetçi akımlardan kaynaklanmıştır.

Tarihi gelişim içinde ülkelerin birbirini izleyen farklı aşamalardan geçtikleri görülmektedir. Birinci aşama, ilkel ürünler ihracatının artırılmaya çalışıldığı aşamadır. İkinci aşamada ithal edilen sanayi mallarının yerli üretimle ikame edilmesi çabalarının yaygınlaştığı görülür. Az gelişmiş ülkeler sanayileşme hamlesine girdikten sonra ithal ikamesine yönelmişler ve hazır durumdaki iç piyasaları yabancı mallardan devralacak yerli endüstriler kurmaya başlamışlardır⁴⁰.

En basit tanımıyla ithal ikamesi, toplam arz içindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içinde ithalat oranı eksiliyorsa, ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir⁴¹.

İthal ikamesini esas alan büyümenin amacı, ithalatın yerine yerli üretimin geçirilmesidir. İthal ikamesi daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir. İthal ikamesi ve dış koruma daima el ele gider. Ulusal endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu tip sanayileşme modelinde karşılaştırmalı üstünlük teorisinin yol göstericiliğinden yararlanılmaz. Seçici değil, dengeli bir sanayileşme söz konusudur. Başka bir deyişle, kalkınma felsefesi, ileride gelişip rekabetçi duruma geçecek, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip endüstrilerin seçilip bunların bir süre korunması ilkesine dayalı değildir. Tersine beklenen talep artışlarına göre, endüstriler arası ileri ve geri bağlantıları dikkate alarak yatırım fonlarının dengeli bir biçimde dağılımı öngörülür⁴².

⁴⁰ Seyidoğlu H., **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 2, 1982, s.30

⁴¹ Alpar C., Ongun Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar; Az Gelişmeler Ülkeler Yönünden Değerlendirme**, İstanbul, 1988, s.48

⁴² Seyidoğlu, a.g.e.2001, s.602

İthal ikamesi politikaları sonucunda, gerek maliyet, gerekse fiyat ve kalite yönünden dünya piyasaları ile bağlantısı kopmuş, dış dünyadan soyutlanmış bir ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır.

1.6. İhracata Dönük Sanayileşme Stratejisi

1960'lı yılların başlarından itibaren sanayileşmede uzun süre ithal ikamesi politikalarında ısrar edilmesinin ortaya çıkardığı hayal kırıklığı, hammadde ve işlenmemiş geleneksel mal ihracatının ülkenin ihtiyacı olan yeterli döviz miktarını sürekli olarak karşılayamaması birçok ülkeyi dışa dönük sanayi stratejisine yöneltmiştir⁴³.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığı ve bu politikaların ekonomik darboğazlar yaratmasıyla neoklasik iktisatçıların veya uluslararası kuruluşların (IMF, GATT, IBRD) az gelişmiş ülkelere ithal ikamelerini terkederek dışa dönük sanayileşme stratejilerini önermeleriyle birçok ülke için itici güç olmuştur. Özellikle Hong Kong, Kore ve Brezilya gibi ülkelerin gösterdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme bu ülkelerin diğer az gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterilmelerine neden olmuştur⁴⁴.

İthalat ikamesinin karşıtı, ihracatın teşviki politikasıdır. Bu politikalar dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir sanayileşme modelini öngörür. Sanayileşmede seçicilik esastır. Burada gelişme potansiyeli olan endüstriler özendirilir.

İhracata dönük sanayileşmede, dış talep itici gücü oluşturur. Bu tip sanayileşmenin en belirgin özelliği, dünya piyasaları için üretim ve ihracatın artırılmasıdır. İhracata yönelik büyümenin göstergesi, ihracatın GSMH içindeki payının yükseltilmesidir. İhracata dönük sanayileşmenin ikinci bir amacı da, ihracatta sanayi ürünlerinin payının yükseltilmesidir.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinde dış ticaret politikasının en önemli görevi, kurulan ve kurulacak olan endüstrileri dış rekabete hazırlamaktır. Başlangıçta bir süre korunan yeni endüstriler uzun dönemde dış rekabetle karşı karşıya bırakılırlar. İhracata yönelik sanayileşme dış rekabete dayandığından monopolleşme önlenir, işadamlarını yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması

⁴³ Çarıkçı Emin, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s.24

⁴⁴ Alpar Cem, *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, Ankara, 1982, s.46

yönünde sürekli olarak harekete geçirir. Bu, ekonomiye dinamizm kazandırır ve gelişmeyi hızlandırır.

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, tek üretim faktörü olan emek, en verimli kullanıldığı alanlarda üretim yaparsa, bu mallarda ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Buna göre dış ticaret verimlilik farkından kaynaklanan maliyet farklılığının sonucudur. Az gelişmiş ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme politikalarıyla ve emek dışındaki diğer üretim faktörlerinin de katkısıyla oluşan sınai ürün ihracatının bu teoriye dayanılarak açıklanamayacağı açıktır⁴⁵.

Heckscher-Ohlin modelinde üretim maliyetlerindeki farklılıklar faktör dağılımındaki farklılıklara bağlıdır. Nispi olarak, en bol ve ucuz faktörü en yoğun biçimde kullanan ürüne kaynak ayırarak bunun üretiminde uzmanlaşıp ihraç edecek ülkeler, dış ticarete faktör fiyatlarının eşitlenmesi yoluyla kazançlı çıkacaklardır⁴⁶.

Yine bu faktör yoğunluğu kuramına göre uluslararası ticaretin benzer olmayan ekonomiler arasında gelişmesi gerekir. Bir yandan uluslararası sermayenin oynadığı rol, diğer yandan teknolojideki hızlı gelişme bazı az gelişmiş ülkelerin de sanayileşmiş ülke pazarlarına sınai ürün ihracatçısı olarak girmelerini sağlamıştır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin sanayi malı ihracatının açıklanışında faktör yoğunluğu kuramının geçerliliği azalmaktadır. Bu bu kuramın az gelişmiş ülkelerin sınai ürün ihracatını açıklamaya yetersiz kalışının diğer nedeni de şudur. Doğal kaynaklar dışındaki faktörler kalkınma sürecinin ürünleri olup önceki dönemin ticaret ilişkilerinden etkilenmektedir. Bu durumda kaynak tahmininin düzenlenmesinde faktör donanımı, veri olarak alınamaz⁴⁷.

Görüldüğü gibi dünya koşullarının dinamiği, geleneksel dış ticaret kuramlarının az gelişmiş ülkelerin sanayi malları ihracı olgusunun özünü açıklamasını güçleştirmektedir.

İhracata dönük büyüme stratejisinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracından geldiği bir iktisadi yapılanmadır. Genelde göstergesi ihracat/GSMH oranının büyümeye koşul olarak yükselmesi, yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızının üstünde olmasıdır. Buna, ihracatta sınai mamullerin oransal payındaki artış da eklenmelidir. Önemli olan

⁴⁵ Kurtoğlu Yusuf, **İhracata Yönelik Sanayileşme ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Maliye Dergisi, Eylül-Ekim 1982, sayı 59, s.53

⁴⁶ Alpar C., Ogun Tuba a.g.e. 1988, s.31

⁴⁷ Kurtoğlu, a.g.e. 1982, s.53

nokta, bu ülkelerin ihracat oranının düşük olduğu bir düzeyden itibaren dışa açık büyüme stratejisiyle, bu oranı, GSMH artarken sürekli yükseltmiş olmalarıdır⁴⁸.

Gelişmekte olan ülkeler bir yandan, doğrudan ilkel madde ihracatının uluslararası piyasalarda gerek fiziksel talep miktarında gerekse fiyat seviyelerinde karşılaştığı büyük dalgalanmalar, öte yandan ithal ikamesi modelinde yukarıda söz edilen olumsuz nedenlerle, yavaş yavaş ihracatı ikame eden sanayileşme modeline ağırlık vermeye başlamıştır. Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesi ve ayrıca işlenmiş ve yarı işlenmiş sınaî mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesine ve sonuçta toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı artıracak politikaların uygulanmasına ihracat ikamesi denilmektedir⁴⁹.

Ihracat ikamesi ithal ikamesine göre çeşitli avantajlara sahiptir.

1.İhracat ikamesiyle kazanılan bir birim dövizin yurtiçi kaynak maliyeti, ithal ikamesiyle tasarruf edilen bir birim dövizin yurtiçi kaynak maliyetinden giderek daha aşağıya inme eğilimindedir.

2.İhraç ikamesine yönelik sanayileşme, ithal ikamesindeki sınırlı bir yurtiçi piyasa yerine geniş bir uluslararası piyasaya seslendiğinden yabancı sermaye için daha çekicidir.

3.İhraç ikamesi sektörleri daha fazla istihdam oluşturarak gelir dağılımına daha dengeli bir nitelik kazandırabilmektedir. Çünkü ithal ikamesi politikalarının aksine, ihraç ikamesi stratejisi, doğrudan kaynak maliyeti kriterine göre yapılandırılmış olduğundan, kullanacağı üretim teknikleri daha emek yoğun olmak durumundadır. İhraç ikamesinin dezavantajı ise, ulusal ithal ikamesi politikasından farklı olarak ihracat ikamesi politikaları uluslararası üretim merkezleriyle yapılan anlaşmalarla meydana gelmekte ve son çözüm de onların kar fonksiyonlarına göre belirlenmektedir. Ülkenin dışa açıklık derecesi arttıkça, dünya fiyatları iç fiyatlarla daha yakın bağlantı kurmaktadır. Kısaca, dışa açılmak başta dünya fiyat sistemine ve serbest piyasanın getirdiklerine açılmak demektir⁵⁰.

⁴⁸ Kazgan Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2.Baskı, , İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, No:6, 1988 s.85

⁴⁹ Gökal İ.Hakkı ve Kökden Hatice, **Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretteki Son Gelişmeler**, Ankara,HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 1989, s.102

⁵⁰ Gökal-Kökden, a.g.e. 1989, s.103

Nitekim, gelişmekte olan ülkelerin, ithal ikameci politikaların yarattığı hayal kırıklıkları nedeniyle süreç içinde ihracata yönelik politikalara geçişte yürürlüğe koydukları reformlar çoğunlukla⁵¹;

- Gerçekçi döviz kuru esasının getirilmesi,
- İhracat aleyhine çarpıklıkların azaltılması,
- Sanayi korumacılığının seviyesinin ve çeşitliliğinin giderilmesi,
- Pozitif gerçek faiz oranlarının benimsenmesi,
- Serbest fiyat uygulamasına geçilmesi,
- Tercihli kredi uygulamalarının olabildiğince sınırlandırılması gibi temelde fiyatların piyasa tarafından belirlenmesine yönelik önlemleri içermektedir.

1970’li yılların petrol krizi sonrası stagflasyonunu Batı Dünyası yaşarken, Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları’nın bir iki yılda durgunluğu atmaları “İhracata Dönük Büyüme” modelinin gelişmesine yol açtı. Dünya Bankası’nın tanınmasında öncülük yaptığı bu modele göre, ekonomiyi serbestleştirme hızla ihracata yönelmeyi, büyümenin dünyayla bütünleşmek ve ihracattan kaynaklandığı yeni bir büyüme biçimini Batı’nın çevresindeki ülkeler için mümkün kılacaktı⁵². Türkiye’de de 1963-1980 yılları arasında uygulanan ithal ikameci politikalar terk edilerek 1980’den sonra ihracata dönük sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

⁵¹ DPT, 1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara, 1990, s.14-18

⁵² Kazgan Gülten, Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Altın Kitaplar, 1999, s.136

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1980-2000 DÖNEMİNDE UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

2.1. 1980 Öncesi Dönem Dış Ticaret Gelişmeleri

Türkiye’nin ekonomi politikaları incelendiğinde 1960’lı yıllardan bu yana uygulanan iki temel stratejiden söz edilebilir. Bunlardan birincisi 1963-1980 arası uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejileri, ikincisi ise 1980’den sonra uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejileridir. Bu stratejiler, çeşitli farklılıklarla da olsa, birçok gelişmekte olan ülkede yaklaşık aynı dönemlerde, aynı sırayla ve aynı amaçlarla uygulanmışlardır.

İthal ikameci sanayileşme stratejilerinin amacı daha önce de açıkladığımız gibi yurtdışından ithalat yoluyla temin edilen malların ülke içinde üretilmesine elverecek biçimde yerli sanayileşmeyi sağlamaktır. Türkiye önce tüketim mallarının yerli üretimi sağlanmıştır. İthal ikameci dönemin ilk yıllarında gıda, dokuma, giyim gibi ürünlerde yerli sanayi iç talebin ihtiyacını karşılayacak düzeye gelmiştir.

Birinci aşama denilen tüketim mallarının yerli üretimini amaçlayan aşamadan sonra, Türkiye’de dayanıklı tüketim mallarının üretimini sağlayan ikinci aşama da yaşanmıştır. Özellikle tarım kesiminin büyümesi ve pazara açılması, kentleşme ve tüketim kalıplarının değişmesi dayanıklı tüketim mallarının üretimine olanak verecek talep koşullarını oluşturmuştur. Planlı ya da 1960 sonrası dönemde, özel kesim genellikle tüketim ve dayanıklı tüketim mallarına yönelirken, kamu kesimi KİT’ler aracılığıyla ara malı üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Türkiye’de 1960’lı yıllardan sonra uygulanan, planlarda da öngörülen ithal ikameci sanayileşme modeline yönelik politikalar şu başlıklar altında toplanabilir:

- İç pazarın dışarıdan gelecek rekabet karşısında korunması,
- Sanayi yatırımlarının özendirilmesi,
- Gelir ve ücret politikalarıyla iç talebin özendirilmesi,
- Aşırı değerli kur politikası.

Türkiye’de ithal ikameci dönem boyunca uygulanan korumacılık mutlak olarak nitelendirilebilecek düzeyde uygulanmıştır. Mutlak korumacılık, yerli üretimin ülke içi talebi içi talebi karşılaması durumunda ilgili sınai malın dışalımının, fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın, tümüyle yasaklanmasıdır. Bazı ürünlerde ise, gümrük vergisi kota ile sınırlama yolunun tercih edildiği görelî korumacılıkta söz edilebilir.

Sanayileşme politikasının ikinci ögesi teşvik politikasıdır. Yapılan yatırımlar sonucunda sağlanan mali olanaklarla üretim maliyetinin düşürülmesi ve kar olanaklarının sağlanması amaçlanmıştır. Bu teşvik tedbirlerinin başında yatırım indirimi ve vergi bağışıklığı gelmektedir. Ayrıca üretilen mallar için pazarın genişletilebilmesi için ücret ve maaşlar yüksek tutularak satın alma gücünün artırılmasına çalışılmıştır.

Uygulanan aşırı değerli kur politikası, özellikle yurtiçinde üretilmeyen, bu nedenle dışalımı gümrük duvarlarına ve kısıtlamalara tabi olmayan yatırım ve ara malı ürünlerinin yerli sanayiye ucuza sağlanması için uygun bir ortam yaratmıştır.

Söz konusu politikalar sayesinde imalat sanayiinin oldukça büyük sorunları da olmuştur. Bunların başında mutlak korumanın ve iç rekabetin eksikliğinin neden olduğu verimsiz ve uluslararası fiyatlardan yüksek fiyatlarla üretim yapan bir sanayi yapısının ortaya çıkmasıdır. Nitekim imalat sanayi ürünlerinin tümü, satın alma gücü yükseltilmiş iç pazara yönelik üretilmektedir. Bunun yanısıra yerli birçok sanayi kuruluşu ve çalışırken, bunların ayakta kalmaları için gerekli ara ve yatırım malı ithalatı dış ticaret açığını artırmıştır.

Sadece iç pazara yönelik bir sanayileşmenin diğer önemli sorunu üretim ölçeği ile ilgilidir. Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme stratejileri ile kurulan birçok üretim birimi maliyetleri düşürecek bir optimum ölçekte olmamış ve düşük ölçeğin neden olduğu yüksek fiyat imalat sanayinin en önemli özelliği haline gelmiştir. Birçok sektörde yapılan yatırımlar atıl kalmış ve belirli bir üretim seviyesine ulaşamadığı için teknoloji yoğun yatırımlar pahalı kabul edilerek emek yoğun yatırımlar ön plana çıkmıştır⁵³.

Sonuç olarak 1980 öncesi dönemin en belirgin özelliğinin dışa kapalı bir iktisadi yapı olduğu görülür⁵⁴.

Dış ticaret açığını artıran diğer bir öge ise aşırı değerli kur politikası nedeniyle ihracatın ekonomik anlamda cezalandırılmış olmasıdır. Gerçekten de dönem boyunca sınai ihracat yeterli artış gösterememiş ve ihracatın büyük bir kısmı tarım ürünlerinden oluşmuştur. Bu nedenle, bir yandan tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak transferi

⁵³ Kepenek Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Verso Yayıncılık A.Ş., 1990, s.270-271

⁵⁴ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 3.Baskı, İstanbul, 1987 s.39

olmuş, diğer yandan giderek büyüyen dış açık ülkeyi büyük bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Dış yardım, dış borç, daha sonraları da işçi dövizleriyle kapatılmaya çalışılan dış ticaret açığı, 1978-1979 döneminde önemli bir döviz darboğazı ile sonuçlanmıştır. Bu yıllarda sanayi üretimi için her türlü ithal girdi, günlük tüketim maddelerinin ve enerjinin kısıtlandığı bir kriz ve kıtlıklar dönemi yaşanmıştır⁵⁵.

Bu olgu Türkiye’de yeni bir sanayileşme stratejisi arayışını hızlandırmış ve bu durum dünya konjonktüründeki gelişmelerle de birleşince, birçok gelişmekte olan ülkenin, döviz kazanmak amacıyla uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme stratejilerine geçiş gerçekleştirmiştir.

2.2. 1980-1989 Dönemi Dış Ticaret Politikaları

İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin doğurduğu ciddi sorunlar karşısında birçok ülke bu politikaları değiştirerek ihracatın teşvikine yönelmeye başlamıştır. Türkiye bu alanda sıralamanın sonunda kalan ülkelerden birisidir. Türkiye’de dışa yönelme konusunda ilk ciddi adım 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile atılmıştır⁵⁶.

1980 yılı başında açıklanan 24 Ocak kararları ile enflasyonu büyümeyi sekteye uğratmadan düşürmek, döviz darboğazından ve mal darlıklarından kurtulmak, kamu harcamalarını sağlam kaynaklara dayandırmak, tasarruf, yatırım, istihdam ve üretimi artırmak, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, ekonomiyi dışarı açarak uluslararası rekabete uygun dinamik bir yapıya kavuşturmak hedeflenmiştir.

IMF’den yapılan 13. Stand-by düzenlemesiyle sağlanan 1,25 milyar dolar destekle uygulamaya konulan 24 Ocak Kararları’nın ilk aşaması bir istikrar programı niteliğindedir, daha sonraki aşama ekonomiyi serbestleştirmeyi ve yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu hedeflere ulaşmak için uygulanan başlıca politikalar şunlardır.

2.2.1. Döviz Gelirlerini Artırıcı Önlemler

24 Ocak 1980 kararlarına kadar kontrollü ve katı kur politikası uygulayan Türkiye, bu tarihte aldığı kararlar çerçevesinde, daha gerçekçi ve esnek bir kur rejimine geçerek

⁵⁵ Kepenek Yakup , Yentürk Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi 11.Baskı, İstanbul, 2000, s.363

⁵⁶ Seyidoğlu, a.g.e. 1982, s.31

ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde Türk parasının gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir.

Döviz kurları her ay Merkez Bankası tarafından belirlenmeye başlamış ve başlangıçta, TL, yabancı paralar karşısında yüzde 32,7 oranında devalüe edilmiş ve doların değeri 47,1 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır. İhraç ürünlerimize dış pazarlarda rekabet gücü kazandırılması ve ihracatta sanayi mamullerinin payının artırılması amacıyla yeni teşvikler uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, ihracatta vergi iadesi sistemi yeniden gözden geçirilmiştir. İhracata yönelik üretimde kullanılacak girdilerin ithalatı gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Merkez Bankası nezdinde 'İhracatı Teşvik Fonu' kurulmuş, teşvik belgesi alan ihracatçılara bu fondan kredi sağlanmıştır. Mayıs 1981 tarihi itibarıyla ise günlük kur uygulamasına geçilmiştir⁵⁷.

2.2.2. İhracatın Serbestleştirilmesine Yönelik Tedbirler

Dış ticaretin serbestleştirilmesi 1983 yılından sonra artan hızla sürmüştür. Bu kapsamda, ihracatın geliştirilmesi için alınan tedbirlere karşılık ithalatta geçmiş dönemlerde döviz sıkıntısından kaynaklanan kısıtlayıcı yaklaşımlar aşamalı olarak kaldırılmıştır.

2.2.3. Fiyat Politikası

24 Ocak Kararları'nın en önemli ve belirleyici öğelerinden biri ekonomide bozulan nispi fiyat yapısını piyasa şartları içinde yeniden sağlıklı yapıya kavuşturmak olmuştur. Bu çerçevede, mal piyasalarında zaman zaman ortaya çıkan ikili fiyat oluşumunun önüne geçebilmek için önlemler alınmıştır. 24 Ocak Kararları ile fiyat denetimi ile ilgili komisyonun görevine son verilmiş, temel gıda ve hizmet kapsamı sınırlandırılarak KİT'ler temel mal ve hizmet kapsamı dışındaki ürünlerin tespitinde serbest bırakılmıştır. Diğer bir deyişle, ürün fiyatlarının arz ve talebe göre serbestçe oluşması sağlanmıştır⁵⁸.

Ayrıca, istikrar programında iç pazarın rekabete açılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Programın belirleyici özelliklerinden biri de işgücü ve sermaye gibi temel üretim faktörlerinin fiyatının piyasa koşullarına göre serbestçe belirlenmesidir.

⁵⁷ DPT, a.g.e., s.16

⁵⁸ DPT, a.g.e., s.14

2.2.4. Yabancı Sermaye ile İlgili Tedbirler

1954 yılında yürürlüğe girmiş olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu liberal bir yapıya sahip olmasına rağmen sermaye girişlerinin yeterli seviyeye ulaşamamış olması yeni bir takım düzenlemelerin yapılması gereğini ortaya koymuştur. Yurtdışı tasarruflardan daha fazla yararlanabilmesi ve gelişmiş teknolojinin yurda getirilerek ekonominin rekabet gücünün artırılması amacıyla yabancı sermaye politikasında yönetsel ve yasal düzenlemelere gidilmiştir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa ek olarak çıkarılan Çevre Kararnamesi ile alınan kararlarla yabancı sermaye teşvik edilmiştir. Bu çerçevede, yabancı sermayeye ilişkin yetkiler çeşitli bakanlıklardan alınarak DPT bünyesinde oluşturulan Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı'nda toplanmıştır.

1983 yılında 28 sayılı Karar yürürlüğe girmiştir. Daha sonra eksiklikleri tamamlanarak 1984 yılında çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 30 Sayılı Karar'la kambiyo rejimimizde serbestleşme yönünde önemli bir adım atılmıştır. 30 Sayılı Karar 1989 tarihine kadar kambiyo rejiminin esasını oluşturmuştur. 30 Sayılı Karar'la birlikte 1984 yılından itibaren yerleşik kişilerin yanlarında döviz bulundurması suç olmaktan çıkartılmış, yabancı para alım satımı ve bankalarda döviz cinsinden hesap açmalarına izin verilmiştir.

2.2.5. Faiz Politikası

1980'den önceki dönemde diğer gelişmekte olan ülkelere benzer olarak Türkiye'de de faiz oranlarının kamu tarafından düşük tutulması yatırımların finansmanını ucuz kaynakla sağlamak amacıyla tercih edilen bir politika olmuştur. Yükselen enflasyonla beraber, özel kesimin kredi talepleri artmaya başlarken, tasarruf sahiplerinin fon arzlarında azalma meydana gelmiş, dolayısıyla finansal kesimde daralma yaşanmaya başlamıştır. Temmuz 1980'de kredi fazileri ile vadeli tasarruf mevduatı faizleri serbest bırakılarak bankacılık sektöründe rekabetin artırılması, reel faiz yoluyla tasarrufların artırılması ve daralan finansal sektörün derinleştirilmesi hedeflenmiştir. Faiz oranlarının piyasa koşullarına ile 1980 öncesinde yükselen enflasyon nedeniyle negatif olan reel faiz oranları hızla artmıştır. Faiz oranları serbestisine 1982 yılındaki banker krizi sonrasında son verilmiş, Merkez Bankası 1983 yılının ocak ayında faiz oranlarını yeniden düzenlemiştir. Ekim 1988'den sonra ise faiz oranları yeniden serbest bırakılmıştır.

2.2.6. Finansal Sektör Reformları

1982 yılındaki banker krizi bankacılık sisteminin yapısal problemlerinin çözülmesinin gerekli olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda 1985 yılında Bankalar Kanunu yenilenmiştir. HDTM tarafından yayınlanan bir tebliğle sermaye yeterlilik oranının uluslararası normlara uygun olarak hesaplanması sağlanmıştır. Ayrıca krizden sonra mudileri korumak amacıyla 1983 yılında tasarruf mevduatı sigortası uygulaması başlatılmıştır.

Sermaye Piyasası Kanunu 1982 yılında yürürlüğe girerek özellikle sermaye piyasasını düzen altına almaya yönelik faaliyetlerin yasal dayanağını oluşturmuştur. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 1983 yılında işlerlik kazanmıştır. Bu tarihten itibaren bankalar ve diğer finans kurumları sermaye piyasasında yürüttükleri aracılık faaliyetlerinde SPK denetimine tabi olmuştur.

1983 yılından sonra finansal sektörle ilgili daha önce alınan kararların devamı niteliğinde para, döviz ve sermaye piyasalarında yeni kurumların oluşturulmasına ve para politikasının daha etkin uygulanabilmesi için yeni araçların geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. 1986 yılında para ve sermaye piyasaları alanında önemli kurumsal gelişmeler sağlanmıştır. 1985 yılı sonunda kurulan İMKB 1986 yılında faaliyete başlamıştır. MB bünyesinde, 1986 yılında Bankalararası Para Piyasası, 1987 yılında Açık Piyasa İşlemleri, 1988 yılında Döviz Efektif Piyasası ve 1989'da Altın Piyasası kurulmuştur. Bu piyasaların kurulma amacı atıl tasarrufların finansal sisteme girmesini hızlandırmak, alternatif yatırım alanları yaratmak, fiyatların piyasada oluşmasını sağlamak ve bankalarda fon idaresinin oluşturulmasına öncülük etmek olarak açıklanmıştır⁵⁹.

24 Ocak 1980 sonrasında istikrarın sağlanmasında fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılması en önemli unsur olarak dikkati çekmekteydi. Ayrıca liberal bir dış ticaret politikasının izlenmesi istikrara giden yolda ve nihayet oluşturulacak yeni ekonomik sistemde önemli bir aşama olarak görülmüştür.

⁵⁹ Binay Şükrü ve Kunter Kürşat, **Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997**, Tartışma Tebliği 1998, TCMB

2.3. 1980-1989 Döneminin Dış Ticaret Gelişmeleri

24 Ocak 1980 istikrar programı uygulamasına bakınca ekonominin döviz darboğazının aşıldığı görülmektedir. 1980-1989 arası dönemde ihracatta dört kat artış sağlanarak ihracat 2.9 milyar dolardan 11.6 milyar dolara yükselmiştir (Tablo 1). Aynı dönemde ithalat iki kat artarak 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara yükselmiştir. Sonuçta, ihracatın ithalatı karşılama oranı da iki kat artışla % 36,8'den % 73,6'ya ulaşmıştır. İthalatta ve ihracattaki nominal artışa rağmen dış ticaret açığı 4,9 milyar dolardan 4,1 milyar dolara gerilemiştir. Aynı dönemde dış ticaret hacmi iki buçuk kattan fazla artarak 10,8 milyar dolardan 27,4 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo:1 Başlıca Dış Ticaret Göstergeleri (1976-1989) Milyon Dolar

Yıl	İhracat	Yüzde Artış Oranı	İthalat	Yüzde Artış Oranı	Dış Tic.Açığı	Dış Tic.Hacmi	İhracatın İthalatı Karş.Oranı
1976	1960		5129		-3169	7089	38,2
1977	1753	-10,6	5796	11,5	-4043	7549	30,2
1978	2288	30,5	4599	-26,0	-2311	6887	49,7
1979	2261	-1,2	5069	9,3	-2808	7330	44,6
1980	2910	28,7	7909	35,9	-4999	10819	36,8
1981	4703	61,6	8933	11,5	-4230	13636	52,6
1982	5746	22,2	8843	-1,0	-3097	14589	65,0
1983	5728	-0,3	9235	4,2	-3507	14963	62,0
1984	7134	24,5	10757	14,1	-3623	17891	66,3
1985	7958	11,6	11343	5,2	-3385	19301	70,2
1986	7457	-6,3	11105	-2,1	-3648	18562	67,1
1987	10190	36,7	14158	21,6	-3968	24348	72,0
1988	11662	14,4	14335	1,2	-2673	25997	81,4
1989	11625	-0,3	15792	9,2	-4167	27417	73,6

Kaynak: DİE İstatistik Yıllığı 1993, ss.541-542

Uygulamaya konulan programla, hızla artan ihracat 1981 yılında 1980 yılına göre % 61,6'lık çok yüksek bir artış kaydetmiştir. 1980-1989 döneminde ise ihracat yılda ortalama % 15'in üzerinde bir hızla artmıştır. İhracat, 1987'de ilk defa 10 milyar doları aşmıştır.

1980'den sonra ihracatın bileşiminin geri dönülmez bir şekilde değiştiği görülmektedir (Tablo 2). Dönem başında ihracatın yarısından fazlası tarım ürünlerinden oluşmaktayken dönem sonunda bu oran % 18,2 ye gerilemiştir. Benzer durum, daha az belirgin şekilde maden ürünleri ihracatı için de geçerlidir. Tarım ve madencilik kesiminin

toplam ihracat payı içindeki gerileme sanayi ürünleri ihracat artışı ile telafi edilmiş ve dönem sonunda dönem başına göre sanayi ürünleri ihracatının payı toplam içinde iki kattan fazla artmıştır. Bu durum, Şahin'in belirttiği "1980'den sonra uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisiyle önemli bir ihracat artışı sağlanmıştır. Sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışı bu programın odak noktasını teşkil etmekteydi⁶⁰ " savını doğrulamaktadır.

Tablo 2:İhracatın Bileşimi

İhracatın Bileşimi 1976-1989			
Yıl	Tarım	Sanayi	Maden
1976	64	30,4	5,6
1977	59,4	33,4	7,2
1978	67,4	27,2	5,4
1979	59,5	34,7	5,8
1980	57,4	36	6,6
1981	47,2	48,7	4,1
1982	37,3	59,7	3
1983	32,8	63,9	3,3
1984	24,5	72,1	3,4
1985	21,6	75,3	3,1
1986	25,3	71,4	3,3
1987	18,2	79,1	2,7
1988	20,1	76,7	3,2
1989	18,2	78,2	3,6

Kaynak: DİE İstatistik Yıllığı 1993, ss.541-542

Birinci ve ikinci kalkınma planlarıyla dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi gerçekleştirildikten sonra ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya girilmiş, ekonomi ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya gelmediğinden ithalat, ara ve yatırım mallarından oluşmuştur. Üretime devam edilebilmesi büyük oranda ithalatın sürdürülmesine bağlıydı. 1980 yılındaki enflasyon döviz kurunun aşırı değerlenmesine neden olarak ithalatı özendirmişti.

24 Ocak 1980 Programı ve 29 Aralık 1983 kararları ile ithalat rejiminin serbestleştirilmesi amaçlanmıştı. İthalatın serbestleştirilmesi için ithalattan alınan damga resmi ve teminatlar önemli ölçüde indirilmiştir. Zaman içinde ithali yasak mallar ve ithali izne bağlı mallar listeleri giderek daraltılmıştır. 1984 yılı başından itibaren gümrük vergileri de önemli ölçüde düşürülmüştür. Ocak 1984'ten itibaren nominal gümrük vergileri %

⁶⁰ Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 4.Baskı, 1997, s.171

76,3'ten 48,9'a indirilmiştir. İthalat üzerindeki doğrudan devlet kontrolleri kaldırılmıştır. İthalat daha çok fonlar aracılığı ile kontrol edilmiştir⁶¹.

Buna karşılık başlangıçta TL'nin % 32,9 oranında devalüe edilmesiyle 1 dolar 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilmişti. Ayrıca 1 Mayıs 1981'den itibaren günlük kur ayarlamalarıyla döviz kurunun rekabet gücünü desteklemesine çalışılmıştır⁶².

Tablo 3'de ilgili dönemde ithalatımızdaki ara ve yatırım malı ağırlığı dikkat çekmektedir. Ancak 1980 sonrası dönemde yatırım malı ithalatının payındaki gerileme göze çarpmaktadır. Bu durum, 1978-1980 arası kriz yıllarındaki yatırım stoku artışlarındaki gerilemeyle ilişkilendirilebilir. Ancak düşündürücü olan yatırım malı ithalatının eski oranlara 1980 sonrası tedbirleri ile de ulaşamamasıdır. Öte yandan, 1984 sonrasında tüketim malı ithalatındaki hızlı artışla birlikte tüketim malı ithalatının toplam içerisindeki payının dönem başına göre dört kat arttığı görülmektedir.

Tablo 3: İthalatın Bileşimi

İthalatın Bileşimi (1976-1989) % Pay			
Yıl	Yatırım malı	Ara malı	Tüketim malı
1976	43,7	53,3	3
1977	38,9	58	3,1
1978	34,6	62,5	2,9
1979	31,5	66,6	1,9
1980	20	77,9	2,1
1981	24,7	73,3	2
1982	26,3	71,6	2,1
1983	25,1	72,3	2,6
1984	24,7	70,9	4,4
1985	22,9	69,1	8
1986	31,3	60,1	8,6
1987	27	64,8	8,2
1988	27,8	64,4	7,8
1989	24,3	66,8	8,7

Kaynak: DİE İstatistik Göstergeler 1923-1990, s.297

1980-1983 döneminde ithalat ihracattan daha düşük oranlarda artmıştır(Tablo 1). Ancak dış ticaret rejimindeki liberalleşmeyle birlikte 1984 yılından sonra ithalat artışı hızlanmıştır. 1984 yılında ithalat bir önceki yıla göre % 14,1 artmıştır. 1980-1989 döneminde ithalat yılda ortalama %10 hızla artarak ihracat artışının oldukça altında büyümüştür.

⁶¹ DPT, a.g.e., s.17-18

⁶² Kazgan 1999, a.g.e., s.151

1980-1989 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri konusunda ihracatın ithalatı karşılama oranı yararlı bir göstergedir. İstikrar programıyla birlikte ihracatın ithalattan fazla artması ve 1982’de ithalattaki gerilemeyle birlikte 1982’de oran % 65’e yükselmiştir. Bu durum 1980 yılındaki % 36,8’lik oranın yanında çok önemli bir iyileşmeyi ifade etmektedir. 1985’te ihracattaki yükselişle % 70,2’ye yükselen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988’de dönemin en üst seviyesine ulaşarak % 81,4 olmuştur. Dönem sonunda, olumsuzluklar nedeniyle ithalatın artış oranının ihracatı geçmesi ile oran % 73,6’ya gerilemiştir.

1980-1989 döneminde uygulanan politikalar sonucu sanayi ürünleri ihracatında ciddi artışlar sağlanmış ve uluslararası rekabetin Türkiye’ye nüfuzuyla verimlilik ve kalite anlayışı gelişmiştir. Uluslararası pazarlar için üretim yapma ve pazarlama Türk sanayicisinin gündemine girmiştir.

Bununla birlikte, 1980 yılından sonra imalat sanayiine kamu kesimi yatırımları yapılmadığı görülmektedir. Ancak, ihracatın artırılabilmesi için kamunun haberleşme ve ulaştırma ağına yaptığı yatırımlar önemli boyuttadır. Aynı dönemde imalat sanayiine yapılan yatırımların payı oldukça durağandır. Özel kesimde de yatırım artış hızı duraklamış ve üretim artış hızının sürekli gerisinde kalmıştır. Uluslararası piyasa gelişmelerine göre, 1990’lı yıllarda ihracat artışı için, gittikçe daha çok yeni yatırımlar ve sanayileşmeyle elde edilebilecek, değişik ürünlere gerek duyulmaktadır⁶³.

Bu dönemin en önemli hedefi dışa açılan ekonominin döviz kıtlığını giderme çabası olmuştur. Bu amaçla sanayininin dış rekabet gücü artırılmaya çalışılırken, iç talep daraltılarak ihraç edilebilecek bir artışın oluşturulması hedeflenmiştir. Bu işlem iki mekanizma aracılığıyla sağlanabilmiştir. Reel döviz kurundaki düşüş ve reel ücretlerin baskı altına alınması yoluyla iç talep büyümesinin dizginlenmesi (1983’te 10 ya da daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde, ücretli emeğin imalat sanayi katma değeri içindeki payı, özel sektörde % 27,5’den 1987’de % 17’ye, kamu sektöründe de % 25’den % 13’e düşürülmüştür.)⁶⁴.

Fakat dönem boyunca yapılan kamu ve özel sektör yatırımları, ihracatı besleyici nitelikte imalat sanayi yerine, dış ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmiştir. Bu

⁶³ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.365

⁶⁴ Yeldan Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001

dönemdeki güçlü ihracat talebi ise 1970'lerin sonundan itibaren atıl kalan kapasitenin kullanılmasıyla karşılanmıştır⁶⁵.

Belirtildiği gibi, programın en büyük zaafını dışa açılma sürecinin bunu destekleyecek bir yatırım programıyla senkronize edilememesi oluşturmuştur. Dolayısıyla programın orta vadede sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri oluşmuştur. Nitekim 1989 yılına girerken düşen büyüme oranlarıyla reform sürecinin ivmesini kaybettiğini ve tıkanmakta olduğunu görüyoruz.

Kamu yatırımları altyapıya, özel kesim yatırımları da konut yatırımlarına yoğunlaştığı için, ihracatın kaynağı büyümemişti. Sabit sermaye yatırımlarında bu ikisinin toplamı (1973-1977 arasında % 44,9 iken 1985-1989 döneminde % 56,2) % 60'a yaklaşırken, doğrudan üretken alanların payı giderek azalıyor, % 44,7'den % 28'e geriliyordu. İhracat artışına temel oluşturacak sabit sermaye yatırımlarının tarım, imalat sanayi gibi alt kesimlere yönelmesi gerekirdi. Sonuçta imalat sanayindeki atıl kapasite 1988'e gelindiğinde tükenmiştir⁶⁶.

Dönemin sonuna doğru hükümet bilinçli olarak devalüasyonu enflasyonun altında tutmuştur. Dönemin sonunda ihracatın artış hızı çok yavaşlamıştır. 1988 yılından (Dönem içinde ilk defa 1988 yılında TL reel olarak değerlendirilmiştir.) itibaren ekonominin döviz açığının büyümesi ve resmi döviz kuru ile serbest döviz kuru arasında açıklığın genişlemesiyle, başta ihracatçılar olmak üzere tüm kesimler devalüasyon beklentisi içine girmişlerdir. Devalüasyon beklentisi ve reel faiz oranındaki düşme nedeniyle tasarruflar TL'den kaçarak dövize ve altına yönelmiştir. Bu durum ekonomide ciddi parasal dengesizliklere yol açmış, ülke 1988-1989 stagflasyonuna sürüklenmiştir⁶⁷.

2.4. 1990-1999 Dönemi İktisadi Politikaları

1984 yılında çıkarılan 30 Sayılı Karar ile başlayan yarı açık kambiyo rejimi 1989 yılına kadar devam etmiştir. 1989 yılı Ağustos ayında kabul edilen 32 Sayılı Karar ile birlikte döviz ve efektif hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla birlikte tam açık kambiyo rejimi dönemi başlamıştır. Karar üç temel amaca yöneliktir⁶⁸:

⁶⁵ World Bank, **A World Bank Country Study. A Study For Managing Debt, Borrowings and Transfers Under Macroeconomic Adjustment**, Washington DC, 1990, s.XVII

⁶⁶ Kazgan, a.g.e., s.162-163

⁶⁷ Yavuz Tolga, **Dış Ticaret Büyüme İlişkisi 1980-1998 Dönemi Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s.22

⁶⁸ Gürgün Gözde, **1990'lı Yıllarda Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Ankara, 2003, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, s.63

- Uluslararası finansal piyasalarla bütünleşmeyi sağlayacak liberal bir kur sistemi kurmak,
- Sermaye hareketlerini serbestleştirerek yerli yatırımcıların yatırım alternatiflerini artırmak ve piyasaları yabancı yatırımcılara açarak etkin bir piyasa yapısı oluşturmak,
- Sermaye hareketlerini serbestleştirerek bankaların yurt dışından kredi alabilmesini sağlamak.

Bu önlemlere ek olarak 1990 yılı Şubat ayında TL konvertibl bir para olarak kabul edilmiştir. Bu kararlar birlikte, Türkiye’de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yurtdışından aynı ve nakdi kredi temin etmeleri serbest bırakılmış, yerleşiklerin döviz bulundurma, yerleşik bankalardan döviz kredisi alma, yurda döviz ithali ve yurtdışına döviz ihracı önündeki engeller kaldırılmıştır⁶⁹. Böylece ödemeler dengesinin sermaye hesabı dışa açılmış ve özel sektör borçlanması daha rahat yapılır hale gelmiştir.

32 Sayılı karar öylesine önemli bir düzenlemedir ki ulusal ekonominin işleyiş mekanizmasını kökünden değiştirmiştir. 1970’lerde büyüme süreci, genişleyici para, faiz ve döviz politikaları-büyüme ve cari açık-cari açığı destekleyecek sermaye girişleri ve dış borçlanma şeklinde sürdürülmekte, dolayısıyla makro iktisadi politikalar temelde ulusal düzlemde belirlenmekte iken, 1989 sonrasında ulusal makro politikalar ve büyüme süreci doğrudan doğruya sermaye girişleri-büyüme-cari açık ilişkisine bağımlı kalmış ve dolayısıyla ulusal ekonomide büyüme ve birikim süreçleri tamamen dış sermaye hareketlerine ve dünya finans piyasalarına terkedilmiş durumdadır⁷⁰.

1990’lı yıllarla birlikte 32 Sayılı kararın hazırladığı alt yapı sayesinde yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı bir ortamda, hızla büyüyen kamu açıklarını finanse etmek için adına ‘sıcak para politikası’ denilen bir politika uygulanmaya başlamıştır. Öngörülebilir bir döviz kuru politikası izlenerek (dönem boyunca döviz kurlarının enflasyona paralel olarak artırılması söz konudur. Hatta zaman zaman enflasyonun altında kalmış ve ulusal para değer kazanmıştır.) ve bunun üzerinde bir reel faizle borçlanmak suretiyle (döviz kuru faiz arbitrajı) kamu açıklarının finansmanını kolaylaştırmayı amaçlayan bu politika, özel sektörü de borçlanma oyununun bir parçası haline getirmiş böylece, hem kamu hem özel sektör borçlanması önemli ölçüde özendirilmiştir⁷¹.

⁶⁹ The Central Bank of The Republic of Turkey, **The Impact of Globalization on the Turkish Economy**, Ankara, 2002, s.16

⁷⁰ Yeldan, a.g.e., s.37

⁷¹ Sarı Müslim, **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Ankara, 2004, TCMB uzmanlık tezi, s.54

Bu özendirici politikalarla ülkenin dış borç stoku 1989’u izleyen yıllarda hızla artmış ve kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payı yükselmiştir. Kısa vadeli borçların büyük bölümü özel kesim borçlarından oluşmaktadır. Özel kesim, işletme sermayesi ve spekülative amaçlarla dış borçlanmaya gitmektedir. Bu eğilimin ana nedeni, iç ve dış faiz oranları arasındaki olağanüstü farklılaşmadır⁷².

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte görülen TL’nin reel olarak değerlendirilmesi olgusu dönemin en belirgin gelişmelerinden biridir. Yerli paranın reel olarak değerlendirilmeye başlaması ticarete konu olan ve olmayan malların fiyatlarının ticarete konu olmayan lehine değişmesi demektir. Bu durum dış pazara yönelik ve ithalat ile rekabet eden sektörlerin rekabet gücünde azalmaya neden olmaktadır. Ayrıca dış ticarete konu olmayan sektörlerde karlılık ve yatırım artışını beraberinde getirmekte, genellikle dışa açık bir sektör olan sanayi sektörünü olumsuz etkilemekte, hizmet ve ticaret sektörlerinde yoğunlaşmaya neden olmaktadır.

Söz konusu dönemin diğer bir özelliği kamu maliyesindeki bozulmayla birlikte alt yapı yatırımlardaki azalmadır. Bununla birlikte faiz oranlarının yükselerek üretken sektörlerle yapılacak yatırımları dışlaması (crowding-out), yüksek enflasyon nedeniyle yatırımların kısa vadeli ve spekülative alanlara kayması hep ülkenin rekabet gücünü azaltacak etkenlerdir (Tablo 4).

Tablo 4: Sabit Sermaye Yatırımları (1980-1999)

Sabit Sermaye Yatırımları (Yıllık Reel Değişim %)		
	1980-1990	1990-1999
Özel Sektör	10,23	5,13
Enerji ve Ulaşım	10,19	7,79
İmalat Sanayi	5,85	4,48
Konut Yatırımları	14,74	2,77
Kamu Sektörü	7,08	4,07
Enerji ve Ulaşım	12,27	2,85
İmalat Sanayi	-8,73	-2,51

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr>

Yukarıda belirtilen koşullar altında bozulan kamu maliyesi ve artan dış açıklar ve iç-dış borçlar sonucu bekleyişlerin bozulması sonucu kısa vadeli sermaye kaçıyla 1994 krizi yaşanmıştır.

1994 yılındaki krizden çıkış için 5 Nisan 1994’te kamuoyuna duyurulan bir istikrar programı uygulanmıştır. Programla kamu açıklarının ortadan kaldırılması ve enflasyonun

⁷² Kepenek ve Yentürk, a.g.e.,s.261

düşürülmesi hedeflenmiştir. Kamu açıklarını daraltmak için sıkı maliye politikası uygulanmış, kamu harcamalarında önemli kısıtlamalar yapılmış ve kamu gelirlerinde artış için bir defaya mahsus yeni vergiler konulmuştur. 1994 yılında iç talebi artırmaya dönük tedbirler enflasyonu ve zaten yüksek olan dış borcu artıracığından uygulanabilir değildi. Krizden çıkış için ihracatın artışından başka bir olasılık gözükmemekteydi. Bu nedenle ihracatın ve yabancı sermaye girişlerinin artırılması öngörülmekteydi. Ancak ihracatın artışı için somut çözümler getirilmemişti.

Programın uygulamasıyla kamu kesimi açıkları az da olsa geriletılarak dış borçlanma gereksinimi azaltılmış ve dış borç stoku azaltılmıştır. Ancak mal ve finans piyasalarındaki güvensizlik sonlandırılmamış ve 1995 yılından itibaren ekonomik büyüme ancak daha yüksek faiz arbitrajı ile çekilen kısa vadeli sermaye ile sürdürülmeye devam etmiştir (Tablo 5) .

Tablo 5: Bazı Makroekonomik Göstergeler (1989-1990)

Yıl	GSMH % Artış	TEFE %	Reel Faiz
1990	9,4	64	-2,5
1991	0,3	52,3	1,1
1992	6,4	55,3	16,2
1993	8,1	62,1	15,8
1994	-6,1	58,4	18,4
1995	8	120,7	19,8
1996	7,1	86	19,3
1997	8,3	75,9	33,7
1998	3,9	81,8	14,5
1999	-6,1	71,8	25,8

Kaynak: DPT, TÜİK'den derlenmiştir.

Yine 1997 yılı ikinci yarısında yaşanan Asya Krizinin ekonomiye etkileri sınırlı olmuş, ancak 1998 yılı Temmuz ayında başlayan ve Ağustos ayında Rusya'nın moratoryum ilanı ile başlayan Rusya Krizinin etkileri Türkiye Ekonomisini sarsmıştır. Krizin etkisiyle sermaye kaçıışı olmuş, faiz oranları ve döviz kurları yükselmiş ve ekonominin büyüme hızı düşmüştür.

2.5. 1990-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri

Dönemin başında oldukça durağan bir ihracat ve yüksek ithalat artışı görüyoruz. Sabit sermaye yatırımlarından üretken sektörlere ayrılan payların azalması nedeniyle

ihracat, 1990'lı yılların başında doğal büyüme sınırına ulaşmıştır. Ancak ihracattaki yavaşlamanın tek nedeni bu değildir. Kur politikası, iç talep genişlemesi, ihracat teşviklerindeki gevşeme de ihracatın hızını yavaşlatmıştır⁷³.

Tablo 6: Başlıca Dış Ticaret Göstergeleri (1990-1999) Milyon Dolar

Yıl	İhracat	Yüzde Artış Oranı	İthalat	Yüzde Artış Oranı	Dış Tic.Açığı	Dış Tic.Hacmi	İhracatın İthalatı Karş.Oranı
1990	12959	11,5	22302	41,2	-9343	35261	58,1
1991	13593	4,9	21047	-5,6	-7454	34640	64,6
1992	14715	8,3	22871	8,7	-8156	37586	64,3
1993	15345	4,3	29424	28,7	-14079	44769	52,2
1994	18106	18,0	23270	-20,9	-5164	41376	77,8
1995	21636	19,5	35709	53,5	-14073	57345	60,6
1996	23225	7,3	43627	22,2	-20402	66852	53,2
1997	26261	13,1	48559	11,3	-22298	74820	54,1
1998	26974	2,7	45921	-5,4	-18947	72895	58,7
1999	26587	-1,4	40671	-11,4	-14084	67258	65,4

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr'den derlenmiştir.)

1988 yılında % 81,4'e yükselen ihracatın ithalatı karşılama oranının 1990 yılına geldiğimizde % 58,1'e gerilediğini görüyoruz. Bu durum büyük ithalat artışının ihracat tarafından benzer bir yükselişle karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak 1990 yılındaki olumsuz gelişmelerin 1991'de değiştiğini görüyoruz. 1991'de uygulamaya konulan İhracatın Geliştirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin İhracat Finansman Kararı doğrultusunda, ihracatın doğrudan parasal teşviklerle desteklenmesinden vazgeçilerek, üretim aşamasında teşvik sistemine geçilmiştir. Bu karar çerçevesinde bir önceki yıl toplam bir milyon dolardan fazla ihracat gerçekleştirmiş olan imalatçı-ihracatçı firmalar, imalatçı-ihracatçı çok ortaklı dış ticaret şirketleri ile dış ticaret şirketlerinin ihracat kredisinden yararlanabilecekleri hükmü getirilmiştir. Ayrıca 1991'deki kur hareketi de ihracatı destekler yönde olmuştur. Bu sayede ihracatın ithalatı karşılama oranı % 64,6 olarak gerçekleşmiştir. Benzer koşulların 1992'de de devam etmesiyle ihracatın ithalatı karşılama oranında bir değişiklik olmamıştır.

1993 yılında başlıca ihraç pazarımız olan OECD ülkelerinde devam eden ekonomik durgunluk, iç talepteki canlılık ve döviz kurları üzerindeki baskı nedeniyle ihracat

⁷³ TOBB, 1991 Yılı Ekonomik Raporu, Ankara, Mayıs 1992

ancak % 4,3 artarken ithalat % 28,7 artış kaydederek ihracatın ithalatı karşılama oranı % 52,2'ye gerilemiştir.

1994 yılı başında kriz sonrasında TL'nin serbest piyasada % 60 oranında devalüe edilmesi ihracatı artırırken ithalatı caydırmıştır. İç piyasada talep daralınca ihracatçılar dış piyasalara yönelmek zorunda kalmışlardır⁷⁴. Böylece dış ticaret açığı gerilemiştir

Ancak bu koşullar 1995 yılında değişmiş, artan iç talep ve TL'nin reel olarak değer kazanmasıyla ithalat yüksek artışlar kaydetmeye başlamıştır. İhracat artışına rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60,6'ya gerilemiştir.

1996 yılında ihracat, bir önceki yıla göre % 7,3 artarak 23,2 milyar dolara çıkmıştır. 1997 yılında da ihracat % 13,1 artış kaydetmiştir. Ancak ithalatın daha düşük bir oranda artması nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranında küçük bir iyileşme görülmüştür. 1998 yılı ise Rusya krizinin etkisiyle ekonomik büyüme oranının azaldığı ve buna bağlı olarak ithalatın gerilediği bir yıl olmuştur. Takip eden 1999 yılı ise daha Rusya Krizinin yaraları sarılamadan gelen büyük deprem felaketi nedeniyle ekonominin rekor düzeyde küçüldüğü ihracat ve ithalatın gerilediği bir yıl olmuştur.

Tablo 7 : Ana Sektörlere Göre İhracat

Yıl	Tarım	% Değişim	% Pay	Madencilik	% Değişim	% Pay	Sanayi	% Değişim	% Pay
1990	2388	18,7	18,4	329	-20,0	2,5	10242	11,7	79,0
1991	2732	14,4	20,1	286	-13,1	2,1	10575	3,3	77,8
1992	2260	-17,3	15,4	264	-7,7	1,8	12191	15,3	82,8
1993	2381	5,4	15,5	238	-9,8	1,6	12726	4,4	82,9
1994	2470	3,7	13,6	272	14,3	1,5	15364	20,7	84,9
1995	2314	-6,3	10,7	406	49,3	1,9	18916	23,1	87,4
1996	2179	-5,8	9,4	369	-9,1	1,6	20526	8,5	88,4
1997	2387	9,5	9,1	404	9,5	1,5	23313	13,6	88,8
1998	2375	-0,5	8,8	364	-9,9	1,3	24065	3,2	89,2
1999	2095	-11,8	7,9	385	5,8	1,4	23958	-0,4	90,1

Kaynak:TÜİK (www.tuik.gov.tr'den derlenmiştir.)

İhracatın sektörel dağılımına bakıldığında ilk dikkat çeken nokta tarım ve madencilik sektörlerinin ihracata katkısındaki durağanlık, hatta gerilemedir. Tarım ürünleri ihracatı yıllar içinde inişli çıkışlı bir grafik izlemiş ve dönem sonunda dönem başına göre gerilemiştir. Toplam ihracat içindeki payı ise yarı yarıya azalmıştır. Madencilik ürünleri ihracatının payı da yine dönem sonunda başına göre neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Sanayi ürünleri ihracatı ise dönem içinde sürekli artmıştır. Türkiye'nin 1990'ların sonuna doğru

⁷⁴ TUSİAD, 1995 Yılına Giren Türkiye Ekonomisi, İstanbul,1995, s.1

artık ihracatının %90,1'ini sanayi ürünlerinden oluşmaktadır (Tablo 7). Sanayi ürünleri ihracatının sürekli artış içinde olması sağlıklı bir gelişmedir. Bununla birlikte büyük bir tarım potansiyeline ve zengin maden yataklarına sahip ülkemizde söz konusu sektörlerin ihracata katkısının geliştirilememesi üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8:İthalatın Mal Gruplarına Göre % Dağılımı

Yıl	Yatırım	Tüketim	Ara Mal
1990	18,1	9,3	72,4
1991	20,4	7,5	71,5
1992	21,1	7,7	70,8
1993	25,0	8,6	65,9
1994	22,4	5,9	71,2
1995	22,7	6,8	70,2
1996	23,4	9,8	65,9
1997	22,8	11,0	65,6
1998	23,1	11,7	64,4
1999	21,5	12,4	65,3

Kaynak:DPT⁷⁵

Dönem içinde ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde tüketim mallarının ağırlığının artmakta olduğu görülmektedir. 1994 krizi nedeniyle toplam içindeki payı % 5,9'a geriledikten sonra sürekli artarak dönem sonunda toplam ithalatın % 12,4'ü tüketim mallarından oluşmuştur. Ülkenin döviz kaynaklarını eritmesi bakımından kuşkusuz tüketim malı ithalatı tercih edilmez.

Diğer taraftan yatırım malı ithalatının dönem içinde artış kaydettiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni kurulu kapasitelere dayalı bir ihracat artışının artık gerçekleştirilememesidir. Çünkü, bir yandan imalat sanayiinde büyük atıl kapasiteler kalmamış ve ihracat artışı için yeni kapasitelere gerek duyulmaktadır, diğer yandan da yeni ve kaliteli ürünün dış talebinin arttığı günümüzde, yeni yatırımlar ve teknolojiler ihracatı artırmada giderek daha fazla önem kazanmaktadır⁷⁶.

Gerek tüketim malları gerekse yatırım malları ithalatındaki artışla ara malları ithalatı toplamda en büyük payını korumakla birlikte dönem başında toplam % 72,4 olan payı dönem sonunda % 65,3'e gerilemiştir.

Türkiye 1990'lı yıllarda sermaye ithali yolu ile mal ve hizmet ithalatını devam ettirme ve yapay refah görüntüsünü sürdürme gayreti içine girmiştir⁷⁷. 1989 sonunda

⁷⁵ ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-03/esg.htm (21.10.2006)

⁷⁶ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.293

⁷⁷ Şahin, a.g.e.,s.193

uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir ortamda yüksek kamu açıkları nedeniyle yükselen iç faiz hadleri kısa vadeli sermaye girişinin hızla artmasına neden olmuş, kısa vadeli sermaye girişi artan ithalatın finansmanını sağlamış ancak üretici sektörler ve ihracat için maliyetleri artırmıştır.

Sonuç olarak 1989 yılında 32 Sayılı Karar'la birlikte başlayan dönem tıkanma noktasına gelen ihracata dayalı büyüme stratejisi için bir çıkış sağlayamamıştır. Bozulan kamu maliyesi ve artan borçlanma ihtiyacı, yüksek enflasyon ve faiz ortamı nedeniyle dış ticaret verileri de kötüleşmiştir. Ekonominin büyüme performansı dalgalı bir seyir izlemiş, büyüme yıllarının ardından büyük ekonomik daralmalar yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde kısa vadeli sermaye hareketlerinin giriş ve çıkışlarıyla finanse edilen ithalata dayalı bir büyüme yapısı oluşmuştur. Bozulan makro büyüklüklere bağlı olarak TL reel olarak değerlenmiş ve bu durum ihraç ürünlerimizin rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Böylece ihracatın artırılması ve buna bağlı kalkınma stratejisi, makro ekonomik politikadaki öncelikli yerini kaybetmiştir. Önceliği kamu finansmanı ve kamu finansmanının sürdürülebilirliği almıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000-2005 YILLARI ARASINDA UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKALAR VE BUNLARIN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. 2000-2005 Dönemi Ekonomik Politikaları

2000 yılına girilirken yüksek kamu açıkları ve 1994 yılından sonra kamu kesiminin net dış borç ödeyici durumda olması, yurtiçi finansal piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faiz oranlarının yüksek seviyede kalmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde reel faiz oranlarının yüksek seyretmesinde bir diğer etken de yüksek enflasyon ortamının ve siyasi istikrarsızlığın risk primini artırması olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırmış ve borç stoku sürdürülemez duruma gelmiştir⁷⁸.

3.1.1. Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı

1999 yılı sonunda IMF ile yapılan Stand-by anlaşması çerçevesinde, döviz kuruna dayalı üç yıllık enflasyonu düşürme programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın yukarıda bahsedilen istikrarsız yapıyı ortadan kaldırması öngörülmüştür. Sıkı maliye politikası ve yapısal düzenlemelerle desteklenen programın en belirgin özelliği, TL'nin belirlenen döviz kuru sepeti karşısındaki değerinin günlük olarak bir yıllık dönem için kamuoyuna açıklanmasıdır.

Döviz kurunun belirginliği ve bekleyişlerdeki iyileşmeyle birlikte faiz oranlarının beklentilerin üzerinde hızla gerilediği ve enflasyonun önemli ölçüde yavaşladığı, üretimin arttığı ve iç talebin canlandığı görülmüştür. Ancak, enflasyonun programda öngörülenden daha yavaş düşmesi sonucunda TL'nin beklenenin üzerinde reel değer kazanması, iç talepte görülen hızlı canlanma, ham petrol, doğal gaz gibi enerji fiyatlarındaki artış ve euro/dolar

⁷⁸ Hazine Müsteşarlığı, **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı**, <http://www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf> (2.01.2007), Mayıs 2001, s.3

paritesindeki bizim dış ticaretimizi olumsuz etkileyen gelişmeler sonucunda 2000 yılında cari işlemler açığı programda öngörülen düzeyin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir⁷⁹.

Bu durumu değerlendiren Ercan Uygur,⁸⁰ cari açık/döviz rezervi ve cari açık/GSYİH oranlarının 2000 yılında hızlı ve sürekli biçimde artmasının olumsuz bir gelişme olduğunu vurgulamıştır (Tablo 9). Bu gelişmeler mevcut kur sisteminin sürdürülebilirliği ve cari işlemler açığının finansmanı konusundaki beklentileri bozmuştur.

Tablo 9: Cari İşlemler Açığına İlişkin Tablo

	12 Aylık Cari Açık/Döviz Rezervleri	Cari Açık/GSMH
1999 Aralık	5,9	0,7
2000 Mart	21,5	-
2000 Haziran	27,7	-
2000 Eylül	33,6	-
2000 Aralık	49,7	4,9

Kaynak:EVDS, Uygur 2001 ss.21

Özelleştirme ve yapısal reformların gecikmesi, 2000 yılı Ağustos ayından itibaren iç ve dış piyasalarda programın sürdürülebilirliğinin daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur. MB'nin likidite yaratmasının sermaye girişlerine bağlı olduğu para politikası uygulamasında, tedirginlik nedeniyle azalan sermaye girişleri faiz oranlarının yükselmesine yol açmıştır. Faiz oranlarının yükselmesi, portföylerinde devlet iç borçlanma senedi bulunduran bazı bankaların finansal durumlarının bozulmasına neden olmuş ve Kasım ayında piyasalarda güvensizlik had safhaya çıkmıştır. Söz konusu ayda portföy yatırımlarından net 4,8 milyar dolar sermaye çıkışı görülmüştür. Sonuçta, likidite krizine dönüşen, ancak kur rejiminin sürdürülmeye çalışıldığı bir dönem yaşanmıştır⁸¹.

Kasım Krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile anlaşmaya varılması finansal piyasalardaki dalgalanmaları kısmen azaltmış, MB'nin döviz rezervleri artmış ve faiz oranları önemli ölçüde gerilemiştir. Ancak, faiz oranlarının kriz öncesi döneme göre yüksek seviyelerde kalması özellikle aşırı gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankalarıyla portföyünde yoğun olarak DİBS bulunan TMSF kapsamındaki bankaların finansal yapılarını daha da bozmuştur.

⁷⁹ The Central Bank of Republic of Turkey, a.g.e., s.50

⁸⁰ Uygur Ercan, **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Nisan 2001, www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf (16.01.2007)

⁸¹ TCMB, **Yıllık Rapor 2001**, s.13

2001 yılı Şubat ayında Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz siyasi gelişmeler uygulanan programa olan güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş, yüksek miktarda döviz talebi ortaya çıkmıştır. MB yüksek seviyedeki döviz talebine karşı likiditeyi kontrol etmeye çalışmış, fakat likidite sıkışıklığı özellikle kamu bankalarının aşırı düzeyde günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda, TL'ye karşı atak meydana gelmiş ve uygulanmakta olan döviz kuru sistemi terkedilerek TL dalgalanmaya bırakılmıştır. Özet olarak, likidite krizi ile başlayan süreç bankacılık krizi ile bir finansal krize dönüşmüştür⁸².

3.1.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

2001 Şubat'ında yaşanan büyük kısa vadeli sermaye kaçışlarının ardından, ekonomide tekrar istikrar sağlamak için 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' hazırlanmış ve Mayıs ayında IMF ile yeni bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, 2001 yılında IMF'den 10,2 milyar dolar kaynak kullanılmıştır.

Programın amacı, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak kaynak kullanma sürecindeki verimliliği artırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücümüzü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı artırarak halkımızın geleceğe umutla bakmasını ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmek olarak açıklanmıştır⁸³.

Bu çerçevede program;

- % 6,5'lik faiz dışı fazla hedefini, vergi reformunu ve kamu harcama reformunu içeren maliye politikası önlemleri,
- Nihai olarak enflasyon hedeflemesini uygulamak üzere dalgalı kur sistemi ile enflasyonla mücadele,
- Bankacılık sektörü reformunu ve sosyal güvenlik reformunu içeren yapısal uyum tedbirlerinden oluşmaktadır.

Üç yıllık bir süreyi kapsayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının sonunda Mayıs 2005'te yine aynı maliye politikası hedeflerini ve yapısal uyum politikalarını içeren üç yıllık bir ekonomik program daha başlatılmıştır. Söz konusu programın hedefinin Türk Ekonomisini AB üyesi muadilleriyle ekonomik anlamda yakınsamasının hedeflendiği

⁸² Gürgün 2003, a.g.e., s.70

⁸³ **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı**, Mayıs 2001

açıklanmıştır. Bu hedefe yönelik olarak MB'nin artan güvenilirliği ve azalan mali baskı ile enflasyon hedeflemesine geçmesi hedeflenmiştir.

3.2. 2000-2005 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri

3.2.1. İhracat Gelişmeleri

2000 yılında döviz kuruna dayalı istikrar programının etkisiyle TL'nin aşırı değerlenmesi euro/dolar paritesinin euro aleyhine değer kaybı nedeniyle ihracat zayıf bir performans göstererek % 4,5 artmıştır. Bunun yanı sıra 1999'da gerileyen yurtiçi talep ve GSMH, 2000 yılında, sırasıyla % 9,8 ve % 6,3 oranında artış göstermiş, ekonomide iç talebe bağlı hızlı büyüme, tüketici kredilerindeki artış ve TL'nin değer kazanması ihracat aleyhine ithalat lehine bir durum yaratmıştır.

Tablo 10: Ana Sektörlere Göre İhracat 2000-2005 (Milyon Dolar)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi				Diğer	G.Toplam	% Değişim	GSMH % Artış
			Tüketim	Ara Mal	Yatırım	Toplam				
2000	1684	400	12810	6118	6589	25517	173	27774	4,5	6,3
2001	2006	349	13369	7384	8073	28826	153	31334	12,8	-9,5
2002	1806	387	15287	8512	9902	33701	165	36059	15,1	7,9
2003	2201	469	19335	10609	14434	44378	204	47252	31,0	5,9
2004	2645	649	22865	15756	20959	59580	194	63068	33,5	9,9
2005	3460	809	25640	18287	24810	68737	384	73390	16,4	7,6

Kaynak: TÜİK, Yükseler ve Türkan⁸⁴

2001 yılında ise yaşanan kriz, ciddi bir ekonomik daralma yaratmasına rağmen TL'nin değer kaybetmesi ve iç talepteki daralma, firmaları ihracata yönlendirmiş ve ihracatın % 12,8 artmasına katkıda bulunmuştur. Bu eğilimin 2002 yılında da devam etmesiyle ihracat 2002'de % 15,1 artmıştır. Tarım ürünleri ihracatında gerileme görülen söz konusu yılda reel kurlardaki değerlenmeye karşın yurtiçinde talebin yetersiz kalmasıyla yüksek oranlı sanayi üretim artışı ihracata yönelmiştir. Özellikle otomotiv (% 36) ve örme giyim (% 21,5) ve örülmemiş giyim eşyası (% 22,3) ihracatları yüksek oranlı artışlar kaydetmiştir.

2003 yılında üretimde görülen artışların devam etmesi iç talebin sınırlı kalmasıyla yüksek ihracat artışı elde edilmiştir. TL'nin değerlenmesine rağmen, üretim maliyetlerindeki

⁸⁴ Yükseler Zafer ve Türkan Ercan, **Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar**, İstanbul, Haziran 2006, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu

gerileme nedeniyle ihracat artışı güçlü kalmıştır. 2004 yılında reel ücretlerin, verimlilik artışlarına göre geride kalması, birim iş gücü maliyetlerinin gerilemeye devam etmesine neden olmuştur. Buna ek olarak, dünya ekonomisinin büyümeye devam etmesi ve ihracat fiyatlarındaki yükseliş ihracatı artırmıştır. Bu gelişmeler enerji fiyatlarındaki maliyeti artırıcı etkiyi sınırlamış ve böylece 2004 yılında ihracat 63 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2004 yılında en büyük ihracat artışı % 57,2 ile otomotiv sanayiinden gelmiştir. 2005 yılında ihracat performansında yavaşlama gözlenmiştir. 2005'te toplam ihracatta önemli paya sahip tekstil ve hazır giyim sektörü ihracatı Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinden kaynaklanan rekabet baskısının olumsuz etkisi nedeniyle toplam ihracat artışının altında bir büyüme sergilemiştir. Bununla beraber YTL'nin güçlü konumunu sürdürmesi ve artan dış rekabet baskısına rağmen, düşük işgücü maliyetleri ve verimlilik artışlarının katkısıyla ihracat ılımlı seviyelerde artış kaydetmiştir.

2003-2005 döneminde yerel paradaki değerlenmeye rağmen, hızlı büyüme, dünya ticaretindeki canlılık, makine-teçhizat yatırımlarındaki artış ve işgücü verimliliğindeki yükselmenin etkisiyle ihracat olağanüstü bir performans göstererek 2002 yılındaki 36,1 milyar dolarlık düzeyinden % 103,3'lük artış göstererek 73,4 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde euro/dolar paritesinin euro lehine artması en büyük ihracat pazarımız olan Avrupa Birliği'ne olan ihracatın dolar değerini yükselterek ihracat gelirlerini artırıcı etki yapmıştır. Bununla birlikte 2005 yılında ihracat artış hızının yavaşladığı görülmektedir.

2000-2005 döneminde dikkat çekici olan bir durum da tarım ve madencilik sektörlerindeki ihracat artışları sınırlı kalırken, ihracat artışının imalat sanayiindeki ihracat artışları ile karşılanmasıdır. Bu dönemde toplam ihracat % 164 büyürken, yatırım malları ihracatı % 169, ara malları ihracatı % 198,9 ve tüketim malları ihracatı da toplam ihracat artışının altında bir hızla % 100 büyümüştür. Görüldüğü son altı yıllık ihracat içinde yatırım ve ara malı üreten sektörlerin payında artış olurken tüketim malları üreten sektörlerde gerileme meydana gelmiştir.

3.2.2. İthalat Gelişmeleri

Döviz kuruna dayalı istikrar programının uygulandığı 2000 yılında ithalat bir önceki yıla göre % 34 yükselerek önemli ölçüde artmıştır. 2000'de TL'de aşırı değerlenme, iç talebe dayalı hızlı büyüme ve tüketici kredilerinde genişleme yüksek ithalat artışına zemin hazırlamıştır. İthalattaki artış ve ihracatın zayıf performansı ile % 51'lik gibi son derece düşük bir ihracatın ithalatı karşılama oranı elde edilmiştir. Bu düzeydeki ithalat artışı aynı

zamanda cari açığı büyüterek uygulanan ekonomik programa güveni sarsmış ve sermaye kaçışına neden olarak döviz kuruna dayalı istikrar programının çökmesine neden olmuştur.

Tablo 11: Ana Sektörlere Göre İthalat

Yıl	Tarım	Petrol D.Gaz	Diğ.Maden	İmalat Sanayi				Diğer	G.Toplam	% Değişim	İhr.İthalatı Karş.Oranı
				Tüketim	Ara Mal	Yatırım	Toplam				
2000	2125	6196	901	4237	17280	22681	44198	1083	54503	34,0	51,0
2001	1410	6076	501	3839	14434	14413	32686	726	41399	-24,0	75,7
2002	1704	6193	999	5359	18405	17619	41383	1275	51554	24,5	68,0
2003	2538	7766	1255	6633	25133	23923	55689	2092	69340	34,5	68,1
2004	2765	9366	1615	8232	35067	37148	80447	3346	97539	40,7	64,7
2005	2821	14140	2180	9070	42680	42254	94004	3393	116538	19,5	63,0

Kaynak: TÜİK, Yükseler ve Türkan 2006

2001 yılı ise kriz yılı olduğundan TL'deki değer kaybı ve ekonomideki daralma nedeniyle ithalatın % 24 gerilediği bir yıl olmuştur. İthalattaki gerileme, ihracattaki artış ile birleşince ihracatın ithalatı karşılama oranı 25 puanlık artış göstererek % 75,7'ye ulaşmıştır.

2002 yılında ekonomide büyüme işaretlerinin alınmasıyla birlikte ithalatta % 24,5 artış görülmüş ve ithalattaki artışın ihracattan fazla olmasıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı % 68'e gerilemiştir. 51,5 milyar düzeyine ulaşan ithalat genelde % 27,5 artan ara malı ithalatından etkilenmiştir. Toplamda etkisi ara malı ithalatı kadar olmamakla birlikte tüketim malı ithalatında görülen % 39,6'lık artış dikkat çekici ve düşündürücüdür.

2003 yılında sanayi üretiminin artış eğilimini devam ettirmesi ve artan kapasite kullanım oranlarının üretim artışını sürdürebilmek için yeni yatırım gerektirmesi ve TL'deki değerlenme özellikle yatırım malı ve ara malı ithalat talebini artıran unsurlar olmuştur. Ara malı ithalatında görülen % 36,6 ve yatırım malı ithalatında görülen % 35,8'lik artışlar ithalatın %34,5 artmasına en büyük katkıyı yapmıştır. Ayrıca ham petrol fiyatı Irak Savaşı sonrasında gerilemesine karşın yüksek seviyelerde kalması,⁸⁵ Türkiye'nin petrol ve doğal gaz faturasını bir önceki yıla göre % 25,4 oranında artırmıştır. Aynı yıl ihracat gelirlerinin de yüksek artış göstermesi ihracatın ithalatı karşılama oranının durağan kalmasına sebep olmuştur.

Irak Savaşı'nın sona ermesi ve finansal piyasaların istikrara kavuşması sonucu 2004 yılında faiz oranları gerilemiş ve TL'nin değer artışı hız kazanmıştır (TL 2004 yılında 2003 yılına göre % 4,7 değer kazanmıştır). Böylece, iç talepte bir canlanma gözlenmiş ve bundan dolayı ara (% 39,5) ve sermaye malının (% 55,3) yanı sıra tüketim malı (% 24,1) ithalatında

⁸⁵ 2002 yılının ilk on ayında ortalama 23,1 dolar düzeyinde olan petrol fiyatları 2003 yılının aynı döneminde ortalama 26,7 dolar seviyesine çıkmıştır (TCMB Yıllık Rapor 2003).

da yüksek oranda artışlar yaşanmıştır. Buna ek olarak uluslararası piyasalarda ham petrol fiyatlarında gözlenen yükseliş ham petrol ve doğal gaz ithalatını % 20,6 artırmıştır. Toplamda % 40,7'lik oldukça yüksek bir ithalat artışı görülürken ihracattaki % 33,5'lik güçlü artış sayesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 64,7 de kalmıştır.

2005 yılında ise yılın ilk yarısında ithalat ve ihracat artışlarında yavaşlama gözlenmiş, ancak yılın ikinci yarısında ihracat düşük performansını sürdürürken, ithalat yeniden hızlanmıştır. Sektörler itibariyle bakıldığında, yılın ilk yarısındaki ithalat yavaşlamasının, sermaye ve tüketim malı ithalatından kaynaklandığı, ara malı ithalatının artışını sürdürdüğü gözlenmektedir. Yılın üçüncü çeyreğinden itibaren ise, ara malı ithalatındaki artışın sürmesinin yanı sıra, sermaye ve tüketim malı ithalatında da toparlanma görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki artışın sürmesi sonucu petrol doğal gaz ithalatı % 51 artış göstererek 14,1 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın hızının yavaşlaması ve ithalatın çok hızlı artması ihracatın ithalatı karşılama oranı % 63'e gerilemiştir. Sonuçta dış ticaret açığının hızla genişlemesi sonucu cari işlemler dengesi 22,9 milyar dolar açık vermiştir⁸⁶.

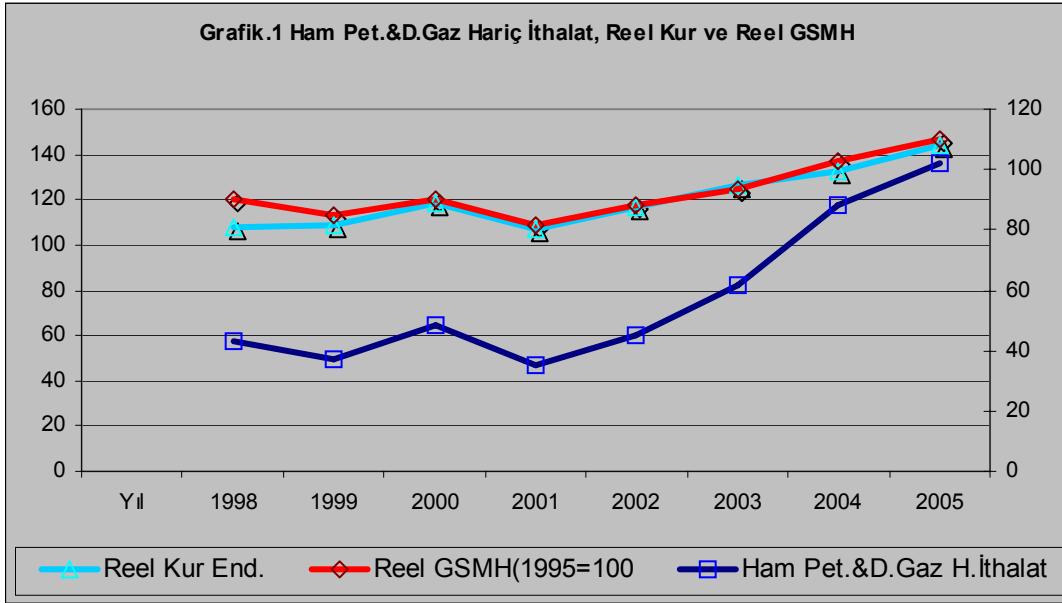
Bu dönemde tarım ürünleri ithalatında artış sınırlı kalırken, ham petrol ve doğal gaz ile imalat sanayi ürünleri ithalatında hızlı bir artış gözlenmiştir. Son yıllarda enerji açısından dışa bağımlılık artmakla birlikte, bu dönemde ham petrol ve doğal gaz ithalatındaki artış genelde ithal fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bu dönemde ham petrol ve doğal gaz ithalatı faturası 6,2 milyar dolardan 14,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde imalat sanayi ithalatı artışı ve özellikle ara malı ithalatındaki artış göze çarpmaktadır. Söz konusu dönemde imalat sanayi ürünleri ithalatı % 21,1 artarken ara malı ithalatı % 23,6 artmıştır.

2000 ve 2005 yıllarını kapsayan dönemde ihracat ortalama % 19 hızla artarken ithalat ortalama % 21,5 hızla artmıştır. Dönem başında 82,2 milyar dolar dış ticaret hacmi dönem sonunda 189,9 milyar dolara ulaşmıştır. Yine aynı dönemde 2000 yılında 26,7 milyar dolar olan dış ticaret açığı dönem sonu 2005 yılında 43,1 milyar dolara ulaşmıştır. 26,7 milyar dolarlık dış ticaret açığının neden olduğu GSMH'nin % 4,9'una ulaşan cari açığın krize neden olduğu düşünüldüğünde 2005 yılında GSMH'nin % 6,5'ine ulaşan cari açığın sorun yaratmadığı dikkati çekmektedir. Aradaki fark bu açığın finansmanı ile ilgilidir. 2005 yılında oluşan cari açık ağırlıklı olarak portföy yatırımları, özel sektörün ve bankaların kullandığı uzun vadeli krediler ve ticari kredilerle finanse edilmiştir. Söz konusu dönemde,

⁸⁶ TCMB Yıllık Rapor 2005, s.45

net 20,9 milyar dolar sermaye girişi olurken, resmi rezervler 17,9 milyar dolar artmıştır⁸⁷. Bu dönemde, ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarda da belirgin bir artış görülmüştür.

Kumcu, borçlanabildiği sürece cari açık vermenin sorun yaratmayacağını belirtmektedir. Ancak, borçlanmaya dayalı bir büyüme stratejisinin Türk Ekonomisinin önüne koyduğu hedeflerle çelişki içinde olduğunu da eklemektedir.⁸⁸

Reel Kur ve Reel GSMH sol eksen, Ham Pet.&D.Gaz H.İthalat sağ eksen

Kaynak: EVDS, TÜİK, Yükseler ve Türkan (2006)

1998-2005 döneminde, ham petrol ve doğal gaz hariç ithalat, genelde ekonominin daralma dönemlerinde (1999-2001 yılları) gerileme gösterirken, ekonominin genişleme dönemlerinde de artış eğilimindedir (Grafik 1). Bu dönemde, ham petrol doğal gaz hariç ithalattaki artış ve azalış eğilimi üzerinde etkili olan bir diğer önemli faktör de, TL'nin reel değerindeki değişimdir. TL'nin reel olarak değerlendirildiği dönemlerde, ithalattaki artış ivme kazanırken, TL'nin reel olarak değer kaybettiği dönemlerde, ithalatta belirgin düşüş gözlenmektedir. Bu eğilim, özellikle 2000 yılı ile birlikte daha belirginleşmiştir⁸⁹.

Yeldan da TL'nin aşırı değerli olduğu dönemlerde GSMH'nın büyüme eğiliminde olduğunu vurgulamıştır. Bununun 1989 sonrası ekonomik politikalarıyla büyüme sürecinin doğrudan doğruya sermaye girişleri \Rightarrow büyüme \Rightarrow cari açık ilişkisine bağlanmasıyla

⁸⁷ TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>

⁸⁸ Kumcu Ercan ve Eğilmez Mahfi, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s.260-261

⁸⁹ Yükseler ve Türkan (2006), a.g.e., s.19

ilişkilendirmiştir⁹⁰. Bu ilişki, yüksek reel faizle çekilen kısa vadeli sermaye girişi ile ekonominin canlandığını ve döviz kurunu baskı altına aldığını sonuçta yüksek milli gelir artışı sağlandığını, ancak bu sürecin gerektirdiği öngörülebilir, genelde aşırı değerli yerel para nedeniyle ihracatın caydırılması ve ithalatın özendirilmesinin yüksek cari açığa neden olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca bu model, Türkiye Ekonomisinin yüksek GSMH artışı sağladığı dönemlerde buna eşlik eden cari açık olgusunu açıklamaktadır.

3.2.3. Dış Ticaret Dengesi Gelişmeleri

Tablo 12: Sektörler İtibariyle Dış Ticaret Dengesi (2000-2005) Milyon Dolar

Yıl	H.Pet.&D.Gaz&Pet.Ür.	Değişim %	Tekstil&Haz.Giyim	Değişim %	Diğer Ürünler	Değişim %	Toplam	Değişim %
2000	-8478	81,7	7912	-1,1	-26162	50,2	-26647,4	89,2
2001	-7456	-12,1	8381	5,9	-10990	-58,0	-10071,1	-62,2
2002	-7711	3,4	9302	11,0	-17086	55,5	-15480,6	53,7
2003	-9642	25,0	11451	23,1	-23896	39,9	-22038,9	42,4
2004	-11798	22,4	12950	13,1	-35525	48,7	-34337,5	55,8
2005	-17097	44,9	13995	8,1	-40045	12,7	-43094	25,5
Top./Ortalama	-62182	27,6	63991	10,0	-153704	24,8	-151670	34,1

Kaynak: TÜİK, Yükseler&Türkan (2006)

2000 yılında 26,6 milyar dolar açık veren dış ticaret dengesi, krizin yaşandığı 2001'de 10,1 milyar dolara kadar gerilemiş, ancak ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi ve enerji fiyatlarındaki artışla birlikte hızla yükselerek 2005 yılında 43,1 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığının artış oranlarına bakıldığında dış ticaret dengesine en dikkat çekici bozulmanın 2000 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 2001 kriziyle birlikte gerileyen dış ticaret açığı takibeden büyüme yıllarında tekrar yükseliş eğilimine girmiştir.

2000-2005 yılları arasında 151,6 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının 62,2 milyar doları ham petrol doğal gaz ve petrol ürünleri (hidro karbonlar grubu) ithalatından kaynaklanmıştır. Bu alanda son yıllarda önemli fiyat artışları olduğu ve doğalgaz tüketiminin hızla arttığı görülmektedir.

Tekstil ve hazır giyim dönem içinde sürekli ticaret fazlası veren tek gruptur ve dış ticaret açığının kapatılmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak 2004 yılından başlayarak sektörün yarattığı dış ticaret fazlasında bir yavaşlama göze çarpmaktadır. Bu durum Çin'in DTÖ'ye üyeliği ile birlikte kalkan kotalar yüzünden sektörün karşılaştığı yoğun rekabet ve aşırı değerli döviz kurunun neden olduğu rekabet gücü kaybından kaynaklanmaktadır.

⁹⁰ Yeldan, a.g.e., s.37

Dönemin başında hidro karbonlar grubundan kaynaklanan dış ticaret açığını tek başına kapatabilen tekstil ve hazır giyim grubu dış ticareti 2004 ve 2005 yıllarında enerji fiyatlarında meydana gelen artışla birlikte artık hidro karbonlar grubundan kaynaklanan açığı kapatamamaktadır.

Söz konusu iki grup dışında kalan diğer ürün grupları ise genelde ara ve yatırım mallarını kapsar. Sürekli açık veren bu grubun artış azalış eğilimine bakıldığında ekonomideki dalgalanmalardan etkilendiği görülmektedir. Reel kur ve büyüme hareketlerine göre değiştiği görülen bu grupta kriz döneminde dış ticaret açığının, TL'nin değer kaybı ve küçülen ekonomi nedeniyle önemli ölçüde azaldığı, kriz sonrasında ise TL'nin değer kazanması ve iç talebin büyümeyle birlikte artmasıyla arttığı görülmektedir.

3.3. Sektörel Dış Ticaret Gelişmeleri

2000 2005 yılları arasını kapsayan dönemde otomotiv sektörü ve dayanıklı tüketim malları sektörü ihracatlarının giderek önem kazandığı ve çarpıcı artışlar kaydettiği görülmektedir. Geleneksel olarak dış ticaretimizde önemli yer tutan tekstil ve hazır giyim sektöründe ise bir yavaşlama yaşanmaktadır. Bu nedenle ilgili sektörlerin daha ayrıntılı incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

3.3.1. Otomotiv Sektörü

Otomotiv sektörü dış ticaretine bakarsak, taşıt araçları ve bunların yedek parçalarını kapsayan sektörde 2000-2005 döneminde önemli gelişmeler olmuştur. Otomotiv sektörü ihracatının toplam ihracatımız içindeki payı git gide artmaktadır. Bunun yanında özellikle 2003-2005 döneminde tüketici kredilerinde yaşanan artışla birlikte önemli ithalat artışları yaşanmıştır.

Tablo 13: Otomotiv Sektörü Dış Ticareti 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Otomotiv Sektörü İthalatı (Milyon Dolar)					
Taşıt Araçları	3442	768	1153	3442	6711	6581
Taşıt Aksam ve Parçaları	4834	1806	2755	3904	6567	7366
Toplam	8276	2574	3908	7345	13278	13947
	Otomotiv Sektörü İhracatı (Milyon Dolar)					
Taşıt Araçları	1016	1652	2192	4007	6875	7774
Taşıt Aksam ve Parçaları	2259	1823	2128	2088	3031	3625
Toplam	3275	3475	4319	6095	9906	11399
	Otomotiv Sektörü Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)					
Taşıt Araçları	-2426	884	1038	566	164	1192
Taşıt Aksam ve Parçaları	-2575	17	-627	-1816	-3536	-3740
Toplam	-5001	901	411	-1250	-3372	-2548

Kaynak: Yükseler&Türkan (2006), OSD (www.osd.org.tr)

Otomotiv sektörü ithalatı 2003 yılında 13 milyar, 2004 yılında 13 milyar, 2005 yılında ise 14 milyar dolara yükselmiştir. İthalattaki bu gelişmeler yanında taşıt ihracatında da önemli artışlar yaşanmıştır. Türkiye’de yatırımı bulunan çok uluslu otomotiv firmalarının yeni yatırımlarının devreye girmesiyle toplamda 2002’de 4,3 milyar dolar olan taşıt araçları ihracatı 2005 yılında 11,4 milyar dolara ulaşmıştır.

İhracatta yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen, Türk Ekonomisi kriz yılları olan 2001 ve 2002 yılları hariç otomotiv dış ticaret açığı vermeye devam etmektedir. Artan ihracata rağmen açığın sürmesinde yapılan aksam ve parça ithalatı belirleyici olmaktadır. Nitekim 2005 yılında taşıt araçları dış ticaretinde 1,2 milyar dolar fazla verilmesine rağmen, otomotiv sektörü aksam ve parça ticaretinde 3,7 milyar dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Bu durum, Türkiye’de söz konusu sektörde yaratılan katma değeri ve otomotiv yan sanayi sektörünün gelişimini de sınırlandırmaktadır.

Özellikle 2001 yılı sonrasında aksam ve parça ithalatı ile taşıt ithalatı arasında önemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu taşıt parkında ithal taşıtların artması ile birlikte, bakım ve onarım amaçlı aksam ve parça ihtiyacının da arttığını göstermesi bakımından önemlidir. 2001-2005 döneminde taşıt ihracatı ile aksam ve parça ithalatı arasındaki ilişkinin de aynı yönde olduğu görülmektedir. Yeni modellerin üretime alınmasıyla birlikte aksam ve parça ithalatı artmaktadır. 2001-2005 döneminde taşıt ticaretinde dış ticaret fazlası verilirken, aynı dönemde aksam ve parça ticaretinde giderek artan ölçüde dış ticaret açığı verilmesi bu eğilimi net olarak göstermektedir.

3.3.2. Dayanıklı Tüketim Malları Sektörü

Dayanıklı tüketim mallarında ve yarı dayanıklı tüketim mallarında Türkiye incelenen dönem boyunca dış ticaret fazlası vermektedir. Ancak, özellikle 2002-2003 döneminde dış fazlanın giderek belirginleştiği görülmektedir. Dayanıklı tüketim mallarında dış ticaret fazlası 2002-2005 döneminde yıllık ortalama 4 milyar dolar civarına yükselmiştir. Yarı dayanıklı tüketim mallarında bu durum daha belirgin olarak kendini göstermektedir.

Tablo 14: Dayanıklı Tüketim Malları Dış Ticareti 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Dayanıklı Tüketim Malları (Milyon Dolar)					
İthalat	1126	632	687	917	1440	1836
İhracat	2057	2195	3275	4351	6003	6893
Dış Ticaret Dengesi	931	1564	2588	3433	4563	5056
	Yarı Dayanıklı Tüketim Malları (Milyon Dolar)					
İthalat	932	723	869	1265	1911	2501
İhracat	5736	5955	7215	8843	9832	10303
Dış Ticaret Dengesi	4804	5233	6346	7577	7921	7802
	Dayanıklı ve Yarı Dayanıklı Tüketim Malları (Milyon Dolar)					
İthalat	2058	1355	1556	2182	3351	4337
İhracat	7793	8150	10490	13194	15835	17196
Dış Ticaret Dengesi	5735	6795	8934	11012	12484	12859

Kaynak: Yükseler&Türkan (2006), BEYSAD (www.beysad.org.tr)

2001 krizi ile birlikte yurtiçinde satın alma gücünün önemli ölçüde azalması, yerli firmaları dış pazarlara yöneltmiştir. Bu nedenle, yerli beyaz eşya üreticisi firmalar bu dönemde küresel ölçekte firma ve markaları satın almışlar, uluslararası üretim ve pazarlama ağını geliştirmişler, bu sayede ürün yelpazesini önemli ölçüde genişletmişler ve uluslararası bir oyuncu haline gelmişlerdir.

İMKB’de işlem gören halka açık şirketlerin maliyet ve satış yapısı üzerinden üretim modellerine bakıldığında, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinin ithalata oldukça bağımlı bir üretim yapısına sahip oldukları ve aynı zamanda çok büyük ölçüde ihracata dönük sektörler oldukları görülmektedir. Üretim maliyetleri içinde ithalat payı otomotiv sektöründe % 58, beyaz eşya sektöründe ise %73 olarak hesaplanmaktadır. İthalat/ihracat oranlarındaki yükseklik de bu yapıyı doğrular niteliktedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer husus, ithal girdi oranının artış yönünde bir gelişme göstermesi ile ilgilidir. Satış tarafına bakıldığında gerek otomotiv sektöründe ve gerekse beyaz eşya sektöründe ihracat payının oldukça

yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu sektörlerde bu üretim ve dış ticaret yapısı, Türkiye'nin dış dengesi ile ilgili gelişmeler hakkında ipuçları vermesi ve kriz sonrası dönemde artan dış ticaret hacminin nedenlerini izah etmesi, değerli yerel paranın etkilerini göstermesi açısından önemli görülmektedir⁹¹.

3.3.3. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü

Türkiye'de dış ticaret fazlası veren sektörlerin başında tekstil ve hazır giyim (T&HG) sektörleri gelmektedir. 2000 yılında 7,9 milyar dolar dış ticaret fazlası yaratan

Tablo 15: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	İhracat (Milyon Dolar)					
Tekstil Ürünleri	4614	4943	5533	6841	7998	8737
Giyim Eşyası	5417	5398	6615	8154	9340	9921
Toplam	10031	10341	12148	14995	17338	18658
	İthalat (Milyon Dolar)					
Tekstil Ürünleri	1853	1689	2500	3094	3786	3969
Giyim Eşyası	266	277	346	450	602	694
Toplam	2119	1966	2846	3544	4388	4663
	Dış Ticaret Fazlası (Milyon Dolar)					
Tekstil Ürünleri	2761	3261	2032	3747	4212	4768
Giyim Eşyası	5151	5120	6269	7704	8739	9227
Toplam	7912	8381	9301	11451	12951	13995
T&HG Dış Ticaret Fazlası/Toplam Dış Ticaret Hacmi %	9,6	11,5	10,6	9,8	8,1	7,4

Kaynak: Yükseler&Türkan (2006), TÜİK

sektör, 2005 yılında bunu 14 milyar dolar seviyesine çıkarmıştır. Ancak, sektörün yarattığı dış ticaret fazlası nominal olarak artmakla birlikte, Türkiye'nin dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2002'den sonraki dönemde giderek küçülmektedir. Sektörün yarattığı dış fazlanın toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı 2001 yılında % 11,5'e yükselmişken, 2005 yılında % 7,4'e gerilemiştir. Bu durum giderek azalan ölçüde de olsa tekstil ve hazır giyim sektörlerinin dış ticaret dengesinde belirleyici rol üstlenmeyi sürdürdüklerini göstermektedir.

Sektörle ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer gelişme, imalat sanayinin genelinde yaşanan ithalata bağımlılığın tekstil ve hazır giyim sektöründe de kendisini

⁹¹ Yükseler ve Türkan (2006), a.g.e., s.77

hissettirmesidir. Nitekim, ithalat/ihracat oranındaki artışlar bu bağımlılığın ipuçlarını vermektedir. Başta hazır giyim sektörü olmak üzere tekstil ve giyim sektöründe ithalat seviyesi hala düşük seviyede olmakla birlikte, 2002 yılı sonrası dönemde sektörün ithalatında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Hazır giyim sektöründe ithalat/ihracat oranlarındaki kısmi de olsa yaşanan artış, yurtdışında üretilen ve/veya yerli firmalarca yurtdışında ürettirilen hazır giyim ürünlerinin Türk halkının beğenisine sunulmak suretiyle Çin başta olmak üzere Asya Pasifik'te yaşanan fiyat avantajlarının içselleştirilmeye çalışıldığını, diğer bir ifadeyle sektörde bir 'ön taşınma'nın yaşandığını göstermektedir. Ön taşınmayı doğrulayan bir diğer husus, ithalatın ülke kompozisyonundaki değişimdir. Türkiye, 1996 yılında hazır giyim sektörü ithalatının % 73'ünü beş adet batı avrupa ülkesinden yaparken, bu oran 2005 yılında % 25'lere gerilemiştir. Buna karşılık, başta Çin olmak üzere Asya ülkeleri Türkiye'nin giyim sektörü ithalatı içindeki paylarını % 8,2'lik seviyesinden, 2005 yılında % 40'lara çıkarmışlardır. Türkiye, aynı şekilde tekstil ürünleri ithalatının ¼'ünü yaptığı Asya ülkelerinden, 10 yıllık bir dönem sonrasında tekstil ithalatının yaklaşık yarısını yapar hale gelmiştir⁹².

Üreticilerin sadece fiyat avantajlarını içselleştirme amaçlı bir 'ön taşınma' davranışı içinde bulunmadığı, maliyet ve diğer avantajlar nedeniyle üretimlerini yurtdışına taşıyarak aynı zamanda 'kesin taşınma' davranışı sergiledikleri de bilinmektedir. Sektör ithalatının göreceli olarak artması, ithalat/ihracat oranlarındaki gelişmeler, dahilde işleme rejiminde ithal girdi tutarının yükselmesi, hariçte işleme rejiminde ülke dışında işleme tabi tutulan ürünlerin hacim olarak artması ön ya da kesin taşınma şeklinde gerçekleşen dış çevredeki avantajlardan yararlanma güdüsünü artırmaktadır⁹³.

⁹² Türkan Ercan, **Sürdürülebilir Dış Denge ve Kalkınma Açısından Tekstil ve Giyim Sektörü**, Ankara, TCMB Temmuz 2005, s.5 ve 9

⁹³ Yükseler ve Türkan 2006, a.g.e., s.78

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomi politikalarının temel hedefi toplumun sosyal ve ekonomik açıdan refah düzeyini yükseltmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Bunun sağlanabilmesi için yüksek bir istihdam düzeyinin, gelirin dengeli bir şekilde dağıtılmasının sağlanması gerekir. Bu sürecin dengeli ve sürdürülebilir olarak yürütülebilmesi ekonominin iç ve dış dengesinin sağlanmasını gerektirir. İç dengenin sağlanması para ve maliye politikalarıyla sağlanırken, dış dengenin sağlanması dış ticaret politikası aracılığıyla sağlanır. Bununla birlikte, para, maliye ve dış ticaret politikaları birbirleriyle etkileşim içindedir. Ekonomi politikasının belirlenen hedefe ulaşabilmesi için para, maliye ve dış ticaret politikalarının dengeli bir şekilde yürütülmesi gerekir.

Dış ticaret politikasının oluşturulmasında, günümüze kadar oluşturulan dış ticaret teorisi mirasının büyük katkısı bulunmaktadır. Dış ticaret teorisi mirası tarihten günümüze kadar seyrinde dışa açık, dışa kapalı, kamu müdahalesinin olduğu ve olmadığı modellerle değişik dönemlerde geçerli olmuştur. Küreselleşme olgusunun yaşandığı günümüzde, ülkeler arasında DTÖ, IMF ve DB gibi kuruluşların düzenleyiciliği altında serbest dış ticaret teorisi ve uygulaması geçerlidir.

Türkiye de bu sürecin dışında kalamamış, 1980 yılından sonra 24 Ocak Kararlarının yürürlüğe girmesi ile birlikte karma ekonomi modelinden vazgeçerek serbest piyasa sisteminin kurum ve kurallarını uygulamaya koymuştur. Buna göre, kamunun ekonomik hayata müdahalesinin en aza indirilmesi, piyasalarda fiyatların arz ve talebe bağlı olarak serbestçe belirlenmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Böylece, piyasalardan rekabetin sağlanması ve ekonomide kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bu düzenlemelerin dış ticaret politikasına yansımaları sistemin liberalleştirilmesi şeklinde olmuştur. Bu amaca yönelik olarak, ihracat doğrudan ve dolaylı olarak teşvik edilmiş ve ithalatta korumacılık aşamalı olarak kaldırılmıştır. Bu yolla sanayileşmenin hızlandırılması ve az gelişmişlik çemberinin kırılması, nihai olarak Türk Ekonomisinin dünya ile entegre olması hedeflenmiştir.

1980 öncesi dönemde uygulanan politika ise beş yıllık ekonomik planlarla yönlendirilen ve yurtdışından ithal edilen malların yurt içinde üretilmesini sağlayacak altyapıyı oluşturarak kalkınmanın sağlanmasını öngören ithalat ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin sürdürülmesiydi. Bu strateji, aşırı değerli bir kur politikası altında iç pazarın dışarıdan gelecek rekabet karşısında korunmasını, sanayi yatırımlarının teşvik

edilmesini ve gelir ve ücret politikalarıyla iç talebin güçlendirilmesini ve geniş bir iç pazar oluşturulmasını gerektirmekteydi. Türkiye bu strateji ile ilk aşamada tüketim malları sanayini daha sonra ise dayanıklı tüketim malları sanayilerini kurmuştu. Ancak 1970'li yılların sonunda petrol fiyatlarında yaşanan yükselişle birlikte zaten ihtiyaç duyduğu döviz sağlanmakta zorlanan ekonomi üretimi sağlayacak kadar döviz temin edememesi ile krize girmişti.

Bu nedenle IMF desteği ile uygulanan 24 Ocak Kararları ile yürürlüğe giren program öncelikle istikrarı sağlamayı hedeflemiş, sonrasında ise ekonomide yapısal bir dönüşümün altyapısını hazırlamıştır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisini belimseyen program gereğince, iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, gümrük duvarları ve korumacılığın azaltılması için önlemler alınmıştır. Bu amaçla yüksek oranlı devalüasyon yapılmış ve ihracata yönelik parasal ve dolaylı teşvikler yürürlüğe konulmuştur.

Programın uygulamaya konulduğu ilk yıl çarpıcı ihracat artışı sağlanmıştır. Bu performansın sonraki yıllarda da sürdürülmesi ve ithalat artışlarının ihracat artışlarının altında kalmasıyla dış ticaret açığı küçülmüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında % 81,4'e yükselmiştir. 1980 yılında bu oranın % 36,8 olduğu düşünüldüğünde kaydedilen mesafenin önemi daha iyi anlaşılabilir. Diğer taraftan sağlanan ihracat artışı neredeyse tamamen sanayi ürünleri ihracatından sağlanmıştır. 1980 yılında ihracatın sadece % 36'sını sanayi ürünleri oluştururken, bu oran 1989 yılında % 78,2'ye ulaşmıştır. İhracat içinde tarım ürünlerinin payı da 1980 yılındaki % 57,4'ten sürekli gerileyerek 1989 yılında % 18,2'ye düşmüştür.

Dışa açılmanın ilk evresi olarak niteleyebileceğimiz 1980-1989 döneminde sağlanan bu ihracat artışları büyük oranda yerel paranın değerinin düşük tutulması ve ihracat teşviklerinin itici gücü sayesinde başarılmıştır. Bu dönemde sermaye stokunun artırılması için gerekli çabanın gösterilmediğini söyleyebiliriz. İhracat performansındaki iyileşme ise ithal ikameci dönemde oluşturulan, ancak atıl kalan kapasitenin daha etkin çalıştırılması ile sağlanmıştır.

Nitekim, 1988 yılında TL'nin ilk defa reel olarak değerlenmeye başlaması, ihracat teşviklerindeki gevşeme nedeniyle ihracatın artış hızı yavaşlamıştır. Bunun yanında ücretlerin bastırılmasına dönük politikaların siyasi olarak taşınamayacak noktaya gelmesi, gerek özel sektördeki maliyetlerin artmasına ve kamu kesimi açıklarının artmasına neden olmuştur. Tüm bunlar ihracata dayalı sanayileşmenin sınırlarına gelindiğine işaret etmektedir.

Gerek ihracatta tıkanmanın yaşandığı, gerekse kamu açıklarının arttığı 1989 yılında 1980 yılından beri sürdürülen reformların en son aşaması olarak kabul edilen 32 Sayılı Kararla sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Böylece Türkiye’de yerleşik kişilerin yurtdışından aynı ve nakdi kredi temin etmelerinin önündeki engeller kaldırılmış, yerleşiklerin döviz bulundurma, yerleşik bankalardan döviz kredisi alma, yurda döviz ithali ve yurtdışına döviz ihracı önündeki engelleri kaldırılmıştır. Sonuçta, ekonominin dünya ekonomisiyle entegrasyonu tamamlanmış ve kamu açıklarının hızla arttığı dönemde, yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı bir ortamda yurt dışından finansman sağlama olanakları gelişmiştir.

1989’u izleyen yıllarda iç ve dış borçlar hızla artmış, artan faiz oranları ve sermaye girişleri nedeniyle değerlenen TL yüzünden ihracatta istenilen artışlar sağlanamamıştır. Tersine artan ithalatla birlikte tırmanan dış açıklar ve bozulan kamu maliyesi nedeniyle bekleyişlerin bozulmasıyla sermaye kaçıışı yaşanmış ve 1994 krizi yaşanmıştır.

Kriz sonrasında alınan önlemler ile ihracatta kısa süreli bir yükseliş yaşansa da ihracatla ilgili somut tedbirler alınmadığı için dış ticarete yaşanan sorunlar devam etmiştir. 1990’lı yılların sonlarına girilirken 1994 sonrasında kamu finansman dengelerinin daha da bozulmasıyla artan reel faizler borç stokunu sürdürülemez noktaya getirmiş ve 1999 yılında yeni bir istikrar programı kaçınılmaz olmuştur.

1990 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile yürürlüğe konulan Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı, enflasyonun programda öngörülenden daha yavaş düşmesi sonucunda TL’nin aşırı değerlenmesi ve iç talepte görülen hızlı canlanmanın ihracatı olumsuz etkilemesi ve ithalatın aşırı yükselmesi nedeniyle cari açık artışına neden olmuştur. Bu durumun mevcut kur sisteminin sürdürülebilirliği ile ilgili beklentileri bozması sonucu program başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu nedenle, 2001 yılına yeni bir istikrar programıyla girilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı verilen yeni program faiz dışı fazla verilmesini içeren maliye politikası, dalgalı kur sistemine dayalı para politikası ve yapısal uyumu öngören önlemleriyle üç ayak üzerinde durmaktadır. Program hedeflerine cari açık tahminleri dışında ulaşmış bulunmaktadır.

Bu dönemde dış ticaret gelişmelerine bakınca, çok yüksek ihracat artışları dikkat çekmektedir. 2000-2005 döneminde ihracat % 164 büyümüştür. Ancak, dönem içinde değerli TL, görece istikrarlı ortam, yüksek büyüme ve artan tüketici finansmanı ile ithalat da çok hızlı büyümüştür. Artan enerji fiyatları da bu eğilime katkıda bulunmuştur. Sonuçta, GSMH’nın % 6,5’ine ulaşan bütün zamanların en yüksek cari açık rakamına ulaşılmıştır.

Bu dönemde ihracatın bileşimine bakıldığında sanayi mallarının % 90'nın üzerinde bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bunun içinde de yatırım ve ara malların ağırlığı gittikçe artmaktadır. Özellikle otomotiv, beyaz eşya sektörlerinde kaydedilen yüksek ihracat artışları dikkat çekmektedir. Bunun yanında geleneksel olarak ihracat potansiyeli en yüksek sektör olan ve yüksek dış ticaret fazlası veren tekstil ve konfeksiyon sektöründe ise artan Uzak Doğu rekabeti ve aşırı değerli reel kur nedeniyle ihracat performansında bir durgunluk gözlenmektedir.

Söz konusu dönemin dış ticaret yapısında dikkat çeken bir diğer husus da artan ihracat için gittikçe daha fazla ithalat yapılması gereksinimidir. Özellikle otomotiv, beyaz eşya ve artan oranlarda tekstil sektöründe ihraç edilen mallar için ithal ara malı kullanımı yaygınlaşmaktadır. Bu durum büyük oranda reel olarak değerli TL'nin yerli mallarda neden olduğu rekabet dezavantajından kaynaklanmaktadır. Üreticiler bu dezavantajlarını gittikçe daha fazla ithal ara mal kullanarak ve üretim tesislerini taşıyarak telafi etmektedir. Bu durumda sanayimizin yapısı da etkilidir. Zira ihracatçı sektörlerin yan sanayi sektörleri, ya kurulmamıştır ya da arge yatırımları yapmadıklarından ve/veya maliyet yapıları rekabetçi olmadığından, ithal girdilerle rekabet edememektedir.

Diğer yandan, Türkiye Ekonomisi'nin dışa bağımlı bir yapıda olması⁹⁴, TL'nin aşırı değerlenmesiyle birlikte ucuzlayan hammadde ve ara malı ithalatının ihracat artışını da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte diğer maliyet unsurlarında (enerji vb.) meydana gelen artışlar ihracat artışının sürdürülebilirliğini zora sokmaktadır. Nitekim bu durum Tablo 10'da görülmektedir. Şöyle ki 2005 yılındaki ihracat artışı bir önceki yılın artış hızının yarısı kadar gerçekleşmiştir.

Tablo 16: Başlıca Makroekonomik Göstergeler 1970-2005

	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2005
GSMH Büyüme Hızı %	4,8	4	3,9	4,3
Dış Borç Stoku/GSMH %	10,3	34,9	42	62,4
Dış Ticaret Açığı/GSMH %	-4	-4,4	-6,1	-6,7
Cari Denge/GSMH %	-1,7	-1,6	0,8	-3,8
TUFE % Değişme	24,1	51	77,4	28,7
Bütçe Dengesi/GSMH %	-1,6	-2,8	-6,2	-10,5
İç Borç Stoku/GSMH %		18,6	19,7	51,65

Kaynak: DPT, Hazine, TÜİK

⁹⁴ Ersungur, Ş.Mustafa & Kızıltan, Alaattin, **Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi**, İstanbul, 7. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, 26-27 Mayıs 2005.

Bu çalışmada incelediğimiz dönem için bir genel değerlendirme yapacak olursak, 24 Ocak 1980’de başlayan reform sürecini takip eden dönemde ödemeler dengesi sorunlarda nispi bir iyileşme olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, daha yüksek dış açıklar söz konusu olmasına rağmen ekonomi ihtiyacı olan döviz kendisi sağlayabilmektedir. Ancak bu durum önceki dönemle karşılaştırıldığında daha düşük büyüme oranları ve daha yüksek enflasyonla gerçekleştirilebilmiştir. Özellikle 1989 yılının sonunda sermaye hesabının liberalleştirilmesinden sonra büyüme ve enflasyon göstergeleri daha da kötüleşmiştir. Ayrıca reform süreciyle birlikte Türkiye Ekonomisinin borçluluğu dramatik olarak artmıştır (Tablo 16).

1980’ler ve 1990’lardaki performansın düşüklüğünde sabit sermaye yatırımlarının artış oranındaki azalmanın payı büyüktür. Bunda, kamu kaynaklarının yetersizliğinden kaynaklanan kamu yatırımlarının azalmasının yanında özel sektör yatırımlarının üretken sektörler yerine konut yatırımlarına gitmesi etkili olmuştur.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulduğu 1980 yılından bugüne kadar gelişmeler incelendiğinde 1980-1989 döneminin birinci önceliğinin ihracatın artırılması olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde üretken sektörler yatırım ihmal edilmiştir. 1990 sonrası döneminin önceliğini ise kamu açıklarının karşılanabilmesi ve borçların çevrilebilmesi oluşturmuştur. 32 Sayılı Kararla gelen dönüşüm iç ve dış borçlanmayı kolaylaştırarak önlem alınmasını geciktirmiş ve sorunun ağırlaşmasına neden olmuştur. Yentürk, Türkiye Ekonomisinin 1990’lı yıllar için gözle görülür en temel sorununun gelirinden fazla harcaması olduğunu belirtmektedir⁹⁵. Bu dönemde artan faizler ve değerlenen döviz kuru nedeniyle sermaye girişleriyle GSMH büyümesi sağlanabildiyse de mutlu günler hep krizle kesilmiş ve dur kalk (boom bust) ekonomisi görüntüsü verilmiştir.

2001 yılında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulaması ise kriz sonrası devraldığı ekonomik yapıyı ekonomik istikrar ya da makro dengeler açısından daha iyi bir noktaya getirmiştir. Ancak varılan bu yeni denge iç tüketime dayanan, daha fazla ithalat yapan ve dolayısıyla daha fazla borç yaratan bir yapıyı beraberinde getirmiştir (Tablo 16).

Sonuç olarak, önemli ihracat artışları sağlanabilmesine rağmen dış ticaret dengesi sağlanamamıştır. Halen dış ticaret açıkları ve dolayısıyla cari açıklar ekonomi gündeminde yerini korumaktadır. Son yirmi beş yıl içerisinde yaşanan üç büyük krizde dış açıkların

⁹⁵ Yentürk Nurhan, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.16

katkısını düşünürsek, ekonominin dış kaynak ihtiyacının sağlam kaynaklarla karşılanması ihtiyacı açıktır. Bu bakımdan ihracatın, kısa vadeli sermaye girişlerinden daha sağlam bir kaynak olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle yeni bir ihracatı artırma seferberliğinin zamanı gelmiş geçmektedir.

Güçlü bir ihracatın kurulabilmesinin yolu sermaye stokunu (yatırımlar) artırmaktan geçmektedir. Ancak bu yolla yeni teknolojiler kullanılabilir ve verimlilik artacaktır. Ancak ülkemizin kıt kaynakları düşünüldüğünde bunların gelecek vaadeden ve ülkemizin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde daha kaliteli ve katma değeri yüksek üretim yapmak mümkün olacak ve ihracat olanakları artacaktır. Artan yatırımların artık herkesin en değerli sermaye unsuru olarak kabul ettiği ve bizim de en zengin kaynağımız olan beşeri sermayeye de yapılması gerekmektedir. Kamunun da eskiden ve zaten yetersiz olan altyapı stoğu nedeniyle yatırımları artırma yoluyla süreci desteklemesi, önem taşımaktadır.

Sağlanan altyapının düşük maliyetli ve üretici sektörler rekabet avantajı sağlayacak yapıda olması gerekir. Bu konuda demiryolları (Son yıllarda başardıkları büyük atılımla dünya ekonomisinde ağırlıklarını artıran Çin ve Hindistan bugün dünyanın en büyük demiryolu projelerini gerçekleştirmektedir⁹⁶), ucuz iletişim ve ucuz enerji hayati öneme sahiptir. Her yıl artan oranda dışa bağımlı ve pahalı hale gelen enerji sektörüne yeni yatırımlar yapılmalı ve bu yapı değiştirilmelidir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulandığı dönemde daha iyi görülmüştür ki, faiz dışı fazla hedefinin tutturulması için artan oranda dolaylı vergilere yüklenilmesi vergi adaletini sarsmanın yanında üretici sektörlerin maliyetlerini artırmış ve rekabet güçlerini olumsuz etkilemiştir. Vergi sisteminin reforme edilmesi ve verginin tabana yayılması bu bakımdan önem taşımaktadır.

Makro düzeyde alınacak tedbirlerin yanında her sektör için alınacak mikro tedbirler ile ihracatçı sektörlerin daha yüksek kaliteyi yakalamasının ve katma değer katkısını artırmanın yolları bulunmalıdır. Böylece Uzak Doğu'da gelişmekte olan üretim merkezleriyle rekabet edilebilecektir. Ancak bu şekilde artık en büyük ekonomik sorun haline gelen işsizlik sorunu da çözülebilir.

⁹⁶ <http://www.railway-technology.com/projects/> (30.10.2006)

KAYNAKLAR

- Alkin Erdoğan, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1990
- Alpar C., Ongun Tuba **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar; Az Gelişmeler Ülkeler Yönünden Değerlendirme**, İstanbul, 1988
- Alpar Cem, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara, 1982
- Aren Sadun, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, 9. Basım, Ankara, Savaş Yayınları, 1989
- Balassa Bela, **Trade Liberalization Among Industrial Countries: Objectives and Alternatives**, New York, McGraw Hill Book Company, 1967
- Baysan T.&Aktan D. **Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar**, ODTÜ Gelişme Dergisi, sayı:XII, Ocak 1985
- BEYSAD www.beysad.org.tr
- Binay Ş.ve Kunter K. **Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997**, Tartışma Tebliği, 1998, TCMB
- Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 3.Baskı, İstanbul, 1987
- Çarıkçı Emin, **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983
- Dinler Zeynel, **İktisada Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000
- Dobb Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F.Akar, İstanbul, Bölge Yayınları, 1992
- DPT, www.dpt.gov.tr
- DPT, **1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler**, Ankara, 1990
- Dünya Bankası, **A World Bank Country Study. A Study For Managing Debt, Borrowings and Transfers Under Macroeconomic Adjustment**, Washington DC, 1990

- Ersungur, Ş.Mustafa & Kızıltan, Alaattin, **Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi**, İstanbul, 7. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, 26-27 Mayıs 2005.
- EVDS Elektronik Veri Dağıtım Sistem, www.tcmb.gov.tr
- Gerald M., **Leading Issues In Economic Development**, New York, Oxford University, 1976
- Gökal İ.Hakkı & Kökden Hatice, **Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretteki Son Gelişmeler**, Ankara, HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 1989
- Gürgün Gözde, **1990'lı Yıllarda Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Ankara, 2003, Uzmanlık Yeterlilik Tezi
- Grubel Herbert, **International Economics**, Illinois, Simon Frosel University, 1981
- Hazine Müsteşarlığı, **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı**, Mayıs 2001, <http://www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf>
- Huberman Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003
- Jagdish Bhagwati, **The Economics of Under Development Countries World**, London, Press Univ., 1966
- Karluk S.Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Geliştirilmiş 3.B., İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1991
- Kazgan Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2.Baskı, , İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, No:6, 1988
- Kazgan Gülten, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1999
- Kenen Peter B. **International Economy**, 3rd Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1994
- Kepenek Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Verso Yayıncılık A.Ş., 1990
- Kepenek Y.&Yentürk N. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi 11.Baskı, İstanbul, 2000
- Keynes John M., **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1969
- Kıral C. ve Turtın R. **Koruyucu Dış Ticaret Politikası ve Etken Koruma**, DPT Yayını, Ankara, 1987

- Kumcu E.&Eğilmez M.**Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul, Remzi Kitabevi 2004
- Kurtoğlu Yusuf, **İhracata Yönelik Sanayileşme ve Az gelişmiş Ülkeler**, Maliye Dergisi, Eylül-Ekim 1982
- M.Dunn Robert ve H.Mutti John, **International Economics**, Londra, Routledge, 2001
- Mair Douglas ve G.Miller Anne, **A Modern Guide to Economic Thought**, Hants, Edward Elgar Publishing Ltd., 1991
- OSD www.osd.org.tr
- Öcal Tezer, **İktisat**, Ankara, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, 1990
- Özgüven Ali, **İktisat Bilimine Giriş**, 6.b., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991
- Özmen Erdal, **Cari Açık ve Ekonomi Politikaları Üzerine**, İktisat İşletme ve Finans, Ekim 2004
- Pamuk Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- Sarı Müslim, **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Ankara, 2004, TCMB Uzmanlık Tezi
- Selik Mehmet, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998
- Seyidoğlu Halil, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001
- Seyidoğlu Halil, **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 2, 1982
- Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 4.Baskı, 1997
- TCMB, **Yıllık Rapor 2000**, Ankara 2001
- TCMB, **Yıllık Rapor 2001**, Ankara 2002
- TCMB, **Yıllık Rapor 2002**, Ankara 2003
- TCMB, **Yıllık Rapor 2003**, Ankara 2004
- TCMB, **Yıllık Rapor 2004**, Ankara 2005
- TCMB, **Yıllık Rapor 2005**, Ankara 2006
- The Central Bank of The Republic of Turkey, **The Impact of Globalization on the Turkish Economy**, Ankara, 2002
- TOBB, 1991 Yılı Ekonomik Raporu, Ankara, Mayıs 1992

- Türkan Ercan, **Sürdürülebilir Dış Denge ve Kalkınma Açısından Tekstil ve Giyim Sektörü**, Ankara, TCMB Temmuz 2005
- TÜİK, www.tuik.gov.tr
- TÜİK, DİE İstatistik Yıllığı 1993
- TÜSİAD, **1995 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1995
- TÜSİAD, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003)** TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No:6
- Turgot Jacques, **Sociology and Economics on Progress**, London, Cambridge University Press, 1973
- Ulutan Burhan, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Neşriyet Kültür Serisi, No:17, 1978
- Uygur Ercan, **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Nisan 2001, www.tek.org.tr/tartisma.php
- Yavuz Tolga, **Dış Ticaret Büyüme İlişkisi 1980-1998 Dönemi Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999
- Yeldan Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
- Yentürk Nurhan, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.16
- Yılmaz Şiir Erkök, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, No:57, Ankara, 1992
- Yükseler Z.&Türkan E. **Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar**, İstanbul, Haziran 2006, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu
- W.M.Corden, Prebisch, **International Economics and Development**, New York, Academic Press, 1972

ÖZGEÇMİŞ

A.Korhan Kabal, 8 Temmuz 1978 tarihinde Ankara'da doğdu. 1984 tarihinde Konya'da Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'nda eğitimine başlayıp, 1989 yılında Ankara'da Şehitlik İlköğretim Okulu'ndan mezun oldu. Aynı yıl Ankara'da 29 Ekim Ortaokulu'na başladı, 1992 yılında Sincan Gazi Osman Paşa İlköğretim Okulu'ndan mezun oldu. Aynı yıl Ankara Batıkent Lisesi'ne başladı. 1997 yılında buradan mezun oldu ve aynı yıl Orta Doğu Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ne başladı. Lisans eğitimini 2001 yılında tamamladı. 2002 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans Programına kayıt yaptırdı. Kabal, bekar olup, İngilizce bilmektedir.